

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

Fil. lic. *Ake Daun*, Stockholm: Etnologi — en kulturvetenskap 65

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Antikvarien fil. kand. *Olle Lindqvist*, Örebro: Från monumentskydd till miljövard 74

Israel Ruong: Samerna. Anmäld av t. f. professor *Phebe Fjellström*, Uppsala 76

Carl-Axel Moberg: Introduktion till arkeologi. Anmäld av professor *Lars-König Königsson*, Uppsala 78

Arvid Ernvik: Östvämländska järnbruk. Anmäld av antikvarien fil. kand. *Christian Aarsrud*, Vänersborg 80

Carl Lindstén: Från mitt fängelse. Anmäld av professor *Hilding Pleijel*, Lund 81

Malmö tingböger 1577—83 og 1588—90. — Domboksutdrag rör. Fryksdals härad 1610—1678 och 1679—1695. Anmälda av jur. stud. *Gunnel Hedberg*, Göteborg 82

Ragnhild Boström: Böda och S:t Olof. — Högby kyrkor. — Källa kyrkor. (Sveriges

kyrkor). Anmälda av kyrkoadjunkt teol. lic. *Benkt Olén*, Hälsingborg 83

Roar Hauglid: Norske stavkirker. Anmäld av fil. dr *Erik Andréén*, Stockholm 84

Carl-Martin Edsman (utg.): Studies in shamanism. Anmäld av docent *Andrejs Johansons*, Stockholm 85

Albin Widén: Amandus Johnson, svensk amerikan. Anmäld av *Hilding Pleijel* 87

Knut Weibust: Deep sea sailors. Anmäld av professor *John Granlund*, Stockholm 89

KORTA BOKNOTISER

Från bergslag och bondebygd 1969 93

Värmland förr och nu 1969 93

Bibliografi over H. P. Hansens trykte arbejder 94

Yngve Zotterman: Touch tickle and pain .. 94

Sigrid och Håkon Christie: Norges kirker, Akershus 1—2 95

Bjarne Stoklund: Bondegård og byggeskik før 1850 95

Kronobergsboken 1968 95

Axel Steensberg: Fra kulturens overdrev 96

RIG · ÅRGÅNG 53 · HÄFTE

3

1970

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten *Sture Petré*n
Sekreterare: Fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*
Fil. dr *Marshall Lagerquist*
Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör
Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*
Redaktionens adress: Folkliivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00
Års- och prenumerationsavgift 15 kr
Postgiro 193958

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

Boktryckeri AB Thule, Stockholm 1970

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Etnologi — en kulturvetenskap

Syfte, avgränsningar och drag i dess metodik

Av Åke Daun

Avsikten med denna artikel är att försöka ge en enkel kunskapsteoretisk formulering av den nordiska och jämförande folklivsforskningens (etnologins) allmänna målsättning. Uppdraget att göra detta gavs i samband med ett forskningsprojekt inom Dalarnas museum och för en publik utanför den etnologiska fackkretsen.¹ Naturligtvis existerar det ingen fullständigt enhetlig uppfattning om vad som bör vara folklivsforskningens ändamål, lika litet som detta är fallet inom andra ämnesområden. Vad som här betecknas som etnologins syfte och avgränsningar uttrycker endast ett synsätt eller en tendens inom ämnet under senare år, även om det bör sägas att de flesta skillnader endast gäller nyanser. De drag i etnologins metodik som presenteras motiveras av uppläggningsen av det nämnda forskningsprojektet i Dalarna. Föreliggande artikel är en bearbetning och utvidgning av den text som skrevs för museets räkning.

*

Etnologins forskningsobjekt är människors levnadsförhållanden samt olika kulturer i historiskt, geografiskt och socialt jämföran-

¹ Människa — miljö i Dalarna. Dalarnas museum. Forskningsrådet. Falun 1970, s. 7—12. Denna skrift presenterar två forskningsprogram, ett etnologiskt och ett arkeologiskt. Det förstnämnda har utarbetats av forskningsgruppen för etnologiska samhällsundersökningar vid Institutet för folklivsforskning i Stockholm. Även det avsnitt om folklivsforskningens målsättning, till vilket här refereras, är i väsentlig grad ett resultat av diskussioner inom forskningsgruppen.

de perspektiv. Svenska etnologer är speciellt inriktade på levnadsförhållandena i Sverige och Norden och i viss mån Europa. Hur lever folk i Sverige, människor i olika samhällen och av olika kategorier? Hur levde de förr och hur lever de nu? Dessa är de grundläggande frågorna.

Likheten i målsättning med ett par andra vetenskapsområden är påtaglig, nämligen med sociologi och socialhistoria. Sociologin i vårt land liknar folklivsforskningen genom att vara specialiserad på förhållanden i Sverige och genom att även sociologerna sysslar med vanliga — anonyma — människors liv. Det är ofta svårt att i definitioner dra bestämda gränser för innehållet i olika vetenskaper, vilket särskilt gäller folklivsforskningen som är så tvärvetenskaplig till sin karaktär.² Om sociologin kan

² För en utförligare diskussion av likheter och olikheter mellan etnologi och sociologi se Åke Daun: Det etnologiska studiet av kulturell variation. Sociologisk forskning, Nr 1, 1970. Utöver de olikheter mellan etnologi och sociologi som redovisas i denna artikel finns det skäl för att här peka på en nyansskillnad ifråga om den gemensamma inriktningen på vanliga eller anonyma människors liv. Etnologin är i långt mindre grad än sociologin en generaliserande vetenskap och är främst inriktad på empirisk dokumentation. Detta förhållande gör det motiverat att i analysen av kulturprocesser och samhällen beskriva också den roll som enskilda individer spelat, som kulturförmedlare, innovatörer, religiösa och politiska ledare osv. De är i dessa egenskaper inga vanliga människor, och det kan f. ö. i vissa fall vara önskvärt att nämna deras namn, t. ex. då ett social- eller kulturhistoriskt intresse motiverar detta. Detta intresse för enskilda personer är dock av ett helt annat slag än exempelvis historieforskarens, litteratur- eller musikforskarens.

man dock som en generalisering säga att den skiljer sig från etnologin genom att vara begränsad till nutidsskiktet och till studiet av sociala relationer; låt vara att detta är en väl knapphändig definition av sociologi. Studiet av sociala relationer är viktigt också inom etnologin, men detta samordnas alltid med det ännu viktigare studiet av den kulturella form som de sociala relationerna får i ett bestämt samhälle, inom en geografisk region eller för en viss social kategori av människor. Medan det sociologiska studiet av sociala relationer i olika samhällen kan sägas leda till slutsatser om grundläggande regelmässigheter som är gemensamma för samhällen, brukar det etnologiska studiet av kulturella yttringar leda till slutsatser om differentiering och olikheter mellan samhällen.

Exempel på grundläggande regelmässigheter är att människor i alla samhällen samarbetar, företar transaktioner, konkurrerar, utnyttjar och övar inflytande på varandra. Däremot skiljer sig formerna för samarbetet åt för olika samhällen, människor köper och byter högst varierande varor och tjänster, de tävlar med varandra om olika slag av knappa tillgångar och tar varandra i anspråk och påverkar varandra i mycket olika syften. Den sociala, materiella och idémässiga miljö som människor omger sig med har alltså olika form i olika delar av världen och t. o. m. inom en så liten del av denna som Sverige. Även om vi begränsar oss ytterligare, t. ex. till landskapet Dalarna, skall vi finna avsevärda kulturella skillnader mellan olika lokala samhällen, låt oss säga mellan Gagnef, Vansbro och Borlänge. Samhällen med liknande livsvillkor, t. ex. likartat näringsliv, har givetvis

rens koncentrerade studium av "exceptionella" människor, statsmän, stilbildande författare, tonsättare o. dyl.

större överensstämmelser med varandra än med andra samhällen, men varje samhälle har sin historia och sina ledare och är därför mer eller mindre unikt. Det är först och främst denna formvariation som är utgångspunkten för etnologernas intresse. De sociala relationerna kan betecknas som ett av de mest centrala begreppen när de analyserar systematiken i detta stoff, men det är inte som för sociologerna huvudobjektet för deras vetenskapliga intresse.

Det är värt att poängtera att *den sociologiska aspekten*, dvs. studiet av samband mellan beteenden samt kulturella yttringar av sådana och sociala relationer, inte är reserverad för *sociologin som universitetsdisciplin*. Den sociologiska aspekten tillämpas i större eller mindre utsträckning inom all kulturforskning, i konst-, musik- och litteraturvetenskap, i religionshistoria, arkeologi³ etc, alltså inom vetenskaper vilka är ägnade olika typer av kulturyttringar, antingen nu dessa utgöres av beteenden eller produkter av dylika och antingen empirin är historisk eller nutida. På motsvarande sätt är *den ekonomiska aspekten* inte reserverad för de ekonomiska universitetsdisciplinerna, ej heller den psykologiska aspekten för psykologin. Dessa universitetsdiscipliner är samhällsvetenskaper, vilket bör uttydas så att deras huvudsyfte är generaliserande. För att kulturvetenskaplig empiri skall kunna förklaras och inte bara beskrivas måste emellertid kulturforskaren tillgripa *samhällsvetenskapliga teorier*, dvs. kunskaper om generella samband mellan olika variabler rörande människan och samhället.

³ För exempel på pågående arkeologiska projekt med bl. a. denna orientering se M. Biörnstad och E. Baudou: Forskningsprojektet Norrlands tidiga bebyggelse i Fornvännen 1968: 3 samt presentationen av det norska Hardangervidda-projektet i Forskningsnytt fra Norges Allmennevitskapelige Forskningsråd, Nr 5, 1969.

I likhet med sociologi har socialhistoria en överensstämmelse med folklivsforskning genom inriktningen på de anonyma människorna, men socialhistorikerna är mera intresserade av människors formella rättigheter och skyldigheter som samhällsmedborgare. De studerar t. ex. rösträtten och förändringar i det svenska folkets formella politiska inflytande, de studerar förändringar inom fattig- och åldrvård men även idéernas formella yttringar i folkrörelser, i frikyrka, i nykterhets- och fackföreningsrörelse osv. För etnologerna utgör dessa fenomen blott en del av många olika faktakategorier i analysen av hur människors liv gestaltar sig.

Forskning om allt mellan himmel och jord?

Det etnologiska perspektivets särart har delvis framgått av dessa jämförelser med två närbesläktade forskningsområden. Etnologin är alltså både historisk och nutidsinriktad, den omfattar både utforskande av kulturen och dess olika yttringar och de sociala regelmässigheter som binder det hela samman. Metodiskt brukar etnologin betecknas som kvalitativ, och i detta hänseende liknar den forskningsområden som historia, statskunskap och socialantropologi. Denna metodiska likhet med socialantropologi är för övrigt inte den enda. Etnologerna kan sägas ägna sig åt sådana problem på svensk eller europeisk grund som socialantropologerna och etnograferna ägnar sig åt på huvudsakligen utomeuropeisk. Den viktigaste skillnaden är alltså geografisk. Till detta bör läggas att etnologin sådan den utvecklats i Sverige kommit att omfatta mycket vitt skilda typer av problem, både problem av de slag som återfinnes inom den allmänna etnografin, såsom spridningen av enskilda kulturdrag, och sådana typiskt socialantropologiska pro-

blem som gäller människors sociala beteende i lokala samhällen. Etnologer studerar dels enskildheter mot bakgrund av den sociala och kulturella helheten, dels också just denna helhet. Det finns således forskningar, som koncentreras till enskilda kulturyttringar, t. ex. dalfolkets traditionella arbetsvandringar eller klockringningsleden.⁴ Utmärkande för dessa forskningar är emellertid att analyserna av objekten visar hur den samhällseliga kontexten återspeglas i dessa, hur de studerade objekten är adekvata yttringar av en kulturell och social situation. Innebörden av detta är att ett forskningsprojekt, som konventionellt betecknas som en helhetsstudie — undersökningen av ett lantbrukssamhälle inför dess omvandling till en urban bostadsförort,⁵ i själva verket inte markerar någon avgörande skillnad mot dessa. I samtliga tre fall studeras vissa kulturfenomen samt relationer som dessa har till den omgivande verkligheten. Det är en gradskillnad att den s. k. helhetsstudiens snävare geografiska avgränsning möjliggör att fler objekt kan utforskas i ett och samma tidsskikt, medan det koncentrerade studiet av ett enda objekt tillåter en mera ingående granskning av den historiska processen. Det är dock typiskt för folklivsforskningen att de synkroniska och diakroniska tidsperspektiven så ofta kombineras. Inte heller den underliggande allmänna problemställningen åtskiljer forskningar om olika kulturfenomen och med olika tidsperspektiv. Frågan hur människors liv och miljö gestaltar sig under olika villkor är den gemensamma frågan för alla

⁴ Göran Rosander: Herrarbete. Dalfolkets säsongvisa arbetsvandringar i jämförande belysning. Uppsala 1967; Nils-Arvid Bringéus: Klockringningsleden i Sverige. Lund 1958.

⁵ Sven B. Ek: Östra Torn. Etnologisk bystudie. Lund 1968.

etnologiska arbeten.⁶ Det har stort kunskapsteoretiskt intresse att forskningsobjekt, vars betydelse kan förefalla tämligen begränsad, t. ex. matvanor, kan avslöja sammanhang med långt vidare utsträckning än man i förstone kan inse.⁷ Kanske kan man ana det om man tänker på att arbetsvandringarna, klockringningsseden, urbaniseringen och matvanorna alla är produkter av mänsklig kultur och samhälle, ett perspektiv som också torde klargöra varför så olika fenomen faktiskt kan studeras från gemensamma teoretiska utgångspunkter.

Folklivsforskning kan för en utomstående ibland förefalla sammanhangslös, allt mänskligt tycks rymmas under samma hatt. Detta intryck är dock från kunskapsteoretisk synpunkt helt berättigat, ty det är just mångfalden och formvariationen i de kulturella yttringarna som motiverar etnologernas kunskapssökande. I dokumentationen och analysen av denna variation mellan olika tidsskikt, mellan olika samhällen och regioner och mellan olika kategorier av människor (socialklasser, åldersklasser, yrkeskategorier etc.) rymmes allt slags regelmässigt mänskligt beteende och alla slag av mänskliga produkter. Någon principiell skillnad mellan historisk forskning och nutidsforskning inom etnologin finns därför inte, ej heller mellan forskning rörande t. ex. stad och landsbygd; det är alltsammans studium av kulturvariation och kulturella yttringar. De specialiseringar som förekommer inom folklivsforskningen är följaktligen specialiseringar beträffande material, snarare än beträffande metod. En annan sak är att t. ex. nutidsforskning och historisk

forskning skiljer sig åt i insamlingstekniskt avseende och ifråga om tillgång på material. Således föreligger inga teoretisk-metodiska skillnader mellan en avhandling baserad på enbart historiskt material som Knut Weibusts *Deep sea sailors*, en diakronisk studie av både historiskt och nutida stoff som Orvar Löfgrens *Fiskarna vid Båttfjorden* och en undersökning grundad på övervägande nutidsmaterial som *Vad sker i glesbygden?*⁸

Etnologiska samhällsundersökningar

Den gren av folklivsforskningen som avser studiet av kulturyttringar i lokala sammanhang har sin närmaste teoretiska och metodiska anknytning till socialantropologin. Det som skiljer dessa vetenskaper åt är forskningsresultatens generaliserbarhet, forskningsmaterialets tidsdjup och de tidigare nämnda geografiska avgränsningarna. Det gäller alltså folklivsforskning i allmänhet och inte bara lokalundersökningar. Socialantropologerna syftar väsentligen till att finna generella, globalt giltiga regelmässigheter i människors liv, men de delar därtill etnologernas intresse att dokumentera olika kulturer och att demonstrera variationen i människors levnadssätt. Folklivsforskningen har hittills varit mera deskriptiv, och snarare än att bidra till teoribygandet har etnologerna utnyttjat socialantropologins generaliseringar i analysen av sitt svenska eller europeiska undersökningsmaterial. Det europeiska kulturområdet erbjuder inte samma empiriska variationsrikedom som det utomeuropeiska fältet, men

⁶ Se härom också Nils-Arvid Bringéus: *Det etnologiska perspektivet*. Rig 1968, s. 41—48 (speciellt s. 44 ff.)

⁷ Nils-Arvid Bringéus (utg.): *Mat och miljö*. En bok om svenska kostvanor. Lund 1970.

⁸ Knut Weibust: *Deep sea sailors*. A study in maritime ethnology. Stockholm 1969; Orvar Löfgren: *Fiskarna vid Båttfjorden*. Varbergs Museum, årsbok 1969; Otto Blehr m. fl.: *Vad sker i glesbygden? En etnologisk studie av näringslivet i Jokkmokk*. Luleå 1968.

etnologerna har delvis kunnat kompensera detta genom sin ojämförligt rika tillgång på historiska källor.

Etnologiska studier av nutida samhällen kännetecknas som redan antytts av i stort sett samma teknik för datainsamling som socialantropologisk forskning. Dess kännetecken är att forskaren bosätter sig i det samhälle som han undersöker och lever där en längre tid. Antropologen behöver naturligtvis längre tid för att lära känna det främmande samhället, och ett års fältuppehåll brukar vara regel. Folklivsforskaren har det av lättförståeliga skäl bekvämare, och några månader i fältet är snarare praxis. Fältarbetet ger dem möjlighet att personligen pröva på den livsform som de utforskar, om också i begränsad utsträckning. Ännu viktigare är att de kan samla informationer i en mängd olika sociala situationer, där de kan observera kulturyttringarna och inte bara intervjuar om dessa. De kan lyssna till folk som samtalar sinsemellan och behöver alltså inte nöja sig med svaren på sina frågor. En fältforskare av detta slag följer t. ex. västkustfiskare ut till havs, badar sauna med tornedalsbönder eller deltar i en sovstads sparsamma umgängesliv.

Metoden erbjuder dessutom den bästa möjligheten att finna tidigare okänt forskningsmaterial. Etnologerna är i likhet med antropologerna särskilt medvetna om sin bristfälliga kännedom om hur människor lever i andra samhällen och miljöer. De har insett att verkligheten måste "upptäckas" innan den kan förklaras. Problemställningarna kan därför sällan preciseras före fältarbetets början eller ens i dess begynnelsekedje, utan först när forskaren börjar lära känna materialet. Problemställningarna och det avsedda empiriska materialet avgränsas efterhand som erfarenheterna ger

underlag för bättre bedömningar. Typiskt för det här förfarandet är dessutom att hypoteserna prövas genom jämförelser med övriga data som forskaren insamlat om olika förhållanden i samhället. På så sätt kan denne pröva sina slutsatserns konsistens, dvs. huruvida de är logiskt förenliga med övriga observationer.

Mål och medel

Den samhällsinriktade etnologen studerar hela lokalsamhällen, lokala kulturer och delkulturer och väven av olika villkor som bidrar till att forma människors levnadsmonster. Med en tillspetsad formulering kan det sägas vara ett mera närliggande mål för etnologen att beskriva några väsentliga *egenskaper* i sådana helheter än att statistiskt *mäta frekvensen* av enskilda kulturyttringar. Det är sålunda viktigare för etnologen att demonstrera vilka typer av faktorer som ligger bakom t. ex. arbetarnas negativa reaktioner på en industrinedläggelse än att få ett procentuellt mått på dessa faktorerers fördelning bland arbetarna.⁹ Med en annan tillspetsad formulering kan det sägas att den typiske sociologen — survey-undersökaren — som prövar ett antal hypotetiska samband i en större befolkningsregion är tvungen att använda statistisk metod för att kompensera sin bristfälliga kännedom om de samhällen och miljöer som hans undersökning omfattar. Denna metodiska skillnad betyder dock ej att etnologerna inte bygger på ett kvantitativt material eller aldrig begagnar statistik; lika litet som kvalitativa analyser saknas i sociologisk forskning. Sammanfattningsvis har etnologerna med sin betoning av den kvali-

⁹ Ake Daun: Upp till kamp i Båtskärsnäs. En etnologisk studie av ett samhälle inför industrinedläggelse. Stockholm 1969.

tativa metodiken både ett annat forskningsmål än sociologerna och andra möjligheter att pröva sina hypoteser. Båda tillvägagångssätten är naturligtvis lika berättigade, eftersom de tillfredsställer olika kunskapsbehov.

Det stora och det lilla perspektivet

Typiskt för etnologiska samhällsundersökningar är slutligen kombinationen av makro- och mikroperspektiv. Ovan har talats om studiet av samhällen, av lokala kulturer och delar av sådana — detta är makroperspektivet. I analysen av de många olika relationerna i ett samhälle mellan och inom olika grupper av människor utgår emellertid etnologen från individen, från det individuella agerandet i sociala sammanhang — detta är mikroperspektivet. Kombinationen av dessa två perspektiv är typiskt för etnologi och socialantropologi men förekommer sporadiskt också inom andra samhällsvetenskaper. Makroperspektivet innebär att forskaren beskriver det samhälle som individen har tillgång till, samhällets nätverk av sociala relationer, dess institutioner, ekonomiska potential, dess typiska karriärvägar och poster för inflytande och dylikt. Mikroperspektivet innebär att forskaren beskriver individen som beslutsfattare, de val han företar mellan olika handlingsalternativ med utgångspunkt från sina intressen och erfarenheter och på basis av personliga tillgångar i form av begåvning, samhällsställning, ekonomi osv. På detta sätt riktar forskaren uppmärksamheten mot de huvudtyper av faktorer som skapar de kulturyttringar han observerar, nämligen både faktorerna på samhällsplanet och på individualplanet. Det viktigaste innehållet i en sådan modell för analys är för det första de värderingar, som de studerade människorna främjar, för det andra de personliga möj-

ligheter och restriktioner de måste kalkylera med och i övrigt är bundna av och slutligen det omgivande samhället och vad detta innebär av möjligheter och begränsningar för den enskilde i strävandena att realisera de personliga önskemålen. Det är genom dessa individuella strävanden under ömsom oförändrade ömsom nya villkor som människorna i ett samhälle vidmakthåller den process som ständigt återskapar och nyskapar kulturyttringarna.

Kulturvetenskap och samhällsvetenskaplig teori

Emedan det i första hand är de kulturella yttringarna som etnologer ägnar sig åt och i andra hand de bakomliggande sociala regelmässigheterna bör folklivsforskningen betecknas som kulturvetenskap, snarare än samhällsvetenskap, även om gränsen mellan etnologi och i varje fall en viss typ av sociologi är — och bör vara — flytande.¹⁰ Också i dessa fall markeras dock en betydelsefull skillnad av att kulturdokumentationen är den huvudsakliga etnologiska uppgiften. Förklaringar av de beskrivna fenomenen är dock naturligtvis alltid önskvärda, men huvudsyftet med förklaringarna är då att göra fenomenen begripliga, inte att generalisera dem, inte att formulera allmängiltiga teorier. Detta utesluter inte att enskilda folklivsforskare på grundval av ett större empiriskt material är i stånd att bidra till den grundläggande teoribildningen, t. ex. inom innovations- och diffusionsforskning.¹¹ De teorier (ej att förväxla

¹⁰ Det kan här vara på sin plats att framhålla att det är önskvärt att ej heller den tidigare nämnda gränsdragningen mellan etnologi och socialhistoria blir så skarp att sådan forskning hämmas, som berör båda områdena.

¹¹ Se exempelvis Nils-Arvid Bringéus: *Das Studium von Innovationen. Zeitschrift für Volkskunde* 1968, s. 161—185.

med hypoteser) som brukats och brukas inom nordisk folklivsforskning har emellertid till mycket stor del lånats utifrån. De förklaringsmodeller som användes kan sägas vara både sociologiska, psykologiska, ekonomiska och ekologiska. För att ge något exempel på detta har jag valt att ta upp ett par analyser i två välkända etnologiska arbeten, nämligen Albert Eskeröds och Sigfrid Svenssons gradualavhandlingar.

I Årets äring söker Eskeröd bl. a. förklara vissa sedvänjor som förekom i förbindelse med jordbruksåret i det gamla bondesamhället. Han beskriver inledningsvis det ekologiska sammanhang, i vilket sedvänjorna ingick. Till detta hörde nödvändigheten att anpassa arbetet till naturårets cykliskt varierande förutsättningar, t. ex. att skörda så snart säden var fullmogen. Det dög inte heller, som Eskeröd skriver, att skjuta på sådden för en stadsresas skull. Detta krav på noggrannhet bidrog till att den som klarade denna anpassning särskilt väl rangerades särskilt högt. Möjligheten att förvärva prestige och risken att förlora anseende resulterade i en social tävling inom jordbruksarbetet. Det gällde bl. a. att bli först färdig med slätter och skörd. Till sedvänjorna som Eskeröd beskriver hör de olika metoder, som det först färdiga arbetslaget använde, för att göra grannarna uppmärksamma på sin snabbhet, såsom att skrika eller hurra eller på en gång bryna liarna eller genom att slänga den sista neken eller mössorna i luften. Till förvärvet och förlusten av anseende fästes vidare olika talesätt och även glåpord. Om den som blev färdig före sin granne sades t. ex. att han "knöt upp rumpan" på denne. Bönder som inte fick in sin säd i tid kallades "bakasare", "sölekoddar", "sånkar", "drönare" m. m.¹²

¹² Albert Eskeröd: Årets äring. Stockholm 1947, s. 175 ff.

Förklaringen till dessa sedvänjor är således först och främst den kulturella värdering som det innebar att använda arbetsprestationerna som kriterium för rangordning. Eftersom det inte var en viss arbetsprestation utan en viss placering i förhållande till grannarna som var prestigegrundande, blev "snabbhet i arbetet" ett knappt värde. Konkurrensen om detta värde förstärktes av att den minst snabba utsattes för negativa sanktioner i form av de övrigas hån. Det situationella villkoret för denna tävling — och därmed för de nämnda sedvänjorna — var att grannarna kunde kontrollera varandras arbetsprestationer. Jag har här gjort Eskeröds analys extra tydlig för att visa att förklaringen av sedvänjorna bygger på vissa grundläggande sociologiska teorier, vilka skulle kunna formuleras som så att människor rangordnar varandra och att detta sker enligt relativa skalor och kulturellt varierande kriterier.

Sigfrid Svensson ger i sin doktorsavhandling om Skånes folkdräkter exempel på en annan prestigegrundande variabel, nämligen ekonomisk ställning: ju mer välsituerad desto högre prestige. En konsekvens av detta fenomen är att kulturyttringar, som vittnar om ekonomisk ställning, brukas som prestigekriterier. Svensson visar att kläddräkten också inom det lokala allmogesamhället var differentierad med avseende på ekonomisk ställning, och inte blott med hänsyn till åldersgrupp, civilstånd m. m. Socckenstämmaprotokoll som han granskat omnämner i åtskilliga fall sådana skillnader mellan olika ekonomiska strata. I ett protokoll från 1817 omtalas t. ex. att de "af församlingens ledamöter af begge könen hvilkas tillgångar och villkor sådant tillåta bruka sön- och helgdagar samt vid andra för dem högtideliga tillfällen blåfärgat och de af mankønet som hafva ringare tillgångar

ofärgat och däremot kvinnokönet af svagare tillfällen och villkor svart vadmal".¹³ Intressant med den ekonomiska ställningen som prestige-kriterium är att den inte är i samma mening omedelbart observerbar som arbetsprestationen. Den välsituerades ekonomiska ställning avläses i sådan konsumtion, som har god ekonomi till generell förutsättning. Förutom att utomstående på detta sätt kan avläsa en persons ekonomiska ställning resulterar människors strävan efter prestige i att de tenderar att medvetet använda sådan konsumtion som är observerbar av utomstående till att manifesteras den ekonomiska ställningen. För att få prestige krävs det alltså inte att man visar upp hela sin förmögenhet utan bara vissa föremål eller beteenden, som konventionellt tolkas som yttringar av god ekonomi. Denna omständighet ger emellertid mindre välsituerade personer möjlighet att satsa sitt begränsade överskott på just sådana "yttringar" eller symboler. I samma utsträckning som så sker minskar dock den symboliska innebörden, varför man kan vänta sig att välsituerade personer är intresserade av att förhindra detta. I det samhälle Sigfrid Svensson beskriver var det dessutom denna sociala kategori som hade inflytande över den lokala rättsordningen. Därför kunde de, som Svensson visar med bl. a. följande sockenstämmoprotokoll från 1817, komma överens om "att en åbo som har mindre mantal än 1/8, samt husmän jemte deras hustru icke få nyttja mörkblå kläder och silkeshalsdukar". I ett annat protokoll samma år göres följande påpekande med liknande innebörd: "Med tillbörligt iakttagande, att hvar och en skickar sig efter sin klass och förmåga samt utan afvund att husbondefolket och de äldre äfven i dräkten

¹³ Sigfrid Svensson: Skånes folkdräkter. Stockholm 1935, s. 266.

utmärkes framför tjenare och ynglingar, skall ingen öfverskrida måttlighetens gräns."¹⁴

Svenssons analytiska syfte med det här exemplifierade materialet var att förklara de skillnader i klädsel, som han kunde registrera inom en och samma lokalkultur, oberoende av åldersgruppstillhörighet, civilstånd m. m. Han gör detta genom att *dels* knyta dessa dräktolikheter till olikheter i ekonomisk ställning *dels* (ehuru mindre explicit än vad jag i pedagogiskt syfte gjort här) referera till människors konkurrens om prestige, som i detta fall tog sig uttryck i att de ekonomiskt gynnade för sig själva reserverade rätten att bära vissa typer av klädesplagg. Svenssons förklaring bygger liksom i Eskeröds fall på den grundläggande sociologiska teorin att människor rangordnar varandra och att detta sker enligt relativa skalor och kulturellt specifika kriterier. Detta är en sociologisk teori därför att den avser samband mellan socialt beteende och sociala relationer.

Konklusion

Den sammanhållande målsättningen för etnologin är att i jämförande perspektiv dokumentera kulturvariation, dvs. de kulturella yttringarna av människors värderingar och kunskaper, vilka de till övervägande del fått i arv från tidigare generationer. Det är uppgiften att beskriva dessa kulturyttringar, både i form av beteenden (hantverk, klockringning, sagoberättande etc.) och produkter av beteenden (kläder, kyrkklockor, sagor osv.), som gör etnologin till en kulturvetenskap. Som sådan saknar den däremot en egen teori; den lånar i stället sina analytiska begrepp från generaliserande vetenskaper som sociologi, ekonomi och

¹⁴ Svensson a.a., s. 267.

psykologi. Detta ger etnologin en tvärvetenskaplig prägel i jämförelse med dessa vetenskaper, vilka representerar specialiseringar på vissa typer av förklaringsfaktorer. Däremot kan etnologin sägas ha en egen metodik eller snarare en uppsättning metodiska redskap. Detsamma kan sägas om t. ex. historievetenskapen, vilken lånar samhällsvetenskaplig teori från bl. a. statskunskap och nationalekonomi, men som däremot självständigt utvecklade ett metodiskt redskap: källkritiken. Till folklivsforskningens arsenal av metodiska grepp kan sägas höra kombinationen av intensivanalys av lokala sammanhang med kartering av kulturyttringars geografiska utbredning och statistisk dokumentation av frekvenser. Vidare kombinationen av synkroniskt och diakroniskt tidsperspektiv samt kombinationer av tekniker för insamling av data som ortsmedelare, "efterlysning" av informationer i massmedia, brevenkäter, fokuserade intervjuer och deltagarobservation, excerpering av litterära källor, arkivforskning, fotografiering, uppmätning m. m. Det är i överensstämmelse med det dokumentära syftet att metodiskt och insamlingstekniskt rätta sig efter det avsedda empiriska materialet och likaså att vid förklaringar av detta material utnyttja de olika teoretiska redskap, som de generaliserande vetenskaperna erbjuder.

Etnologins syfte och avgränsningar bestämmas av den fascinerande uppgiften "att

upptäcka Sverige". Etnologins syfte är att täcka behovet av en vetenskap som har till mål att ge en helhetsbild av den svenska kulturen — de många svenska kulturerna om man så vill — och av de förändringar som denna genomgått och genomgår. Det valspråk, "känn dig själv", som Artur Hazelius gav åt sitt livsverk, är fortfarande högst aktuellt men ett tillägg kunde vara befogat: lär känna dina medmänniskor! Det är som mellanmänsklig kunskapsförmedling som kulturforskningen har en av sina viktigaste funktioner. Empirisk kunskap om våra medmänniskor i det förflutna och i samtiden kan den enskilde i stort sett endast få via den forskning, som är ägnad att skaffa fram sådan kunskap.

Den kartläggning av svensk kultur som Hazelius och andra påbörjade har under senare år börjat följa en linje mot allt större integration. Studiet av enskilda kulturyttringar har tidigare, trots den förenande målsättningen, inte haft den samhällsanalytiska sammanhållning, som nu allt mer präglar forskningsverksamheten. Det finns en markant strävan i all den forskning, som nu göres, att sätta in det enskilda objektet i dess vidare sammanhang. Denna utvecklingstendens är i hög grad i linje med folklivsforskningens syfte att öka möjligheterna inte bara att få kännedom om utan också att *förstå* människors liv och miljö och samspelen däremellan.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Från monumentskydd till miljövard

Av Olle Lindqvist

Hembygden 1969—1970. Årsbok för Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund. Redigering: Vänersborgs Museum, STEN RENTZHOG och WILHELM ÄNGERMARK. Vänersborg 1969, 222 s., ill. Pris kr 15:—.

Dalarna. Dalarnas hembygdsbok 1967. Red.: ERIK HOFREN. Falun 1968, 219 s., ill. Pris kr 18:—.

"Under äldre tider behövde fornlämningarna skydd. ... Vård av fornlämningarna kan icke sägas ha varit aktuell så länge kulturlandskapet sköttes på det gamla sättet." (K. A. Gustawsson, Fornminnesvård, 1965.)

"Den fortskridande igenväxningen av det svenska landskapet har inneburit ett svårt problem för fornminnesvården. Därför har vårarbeten på våra märkligaste fornlämningar efter hand kommit att framstå som en av riksantikvarieämbetets största uppgifter." (Ingvar Jansson — Sten Rentzhog i Hembygden 1969—1970.)

Citaten ovan speglar den stora förändring det svenska landskapet genomgår sedan drygt ett sekel. Dessutom speglar de en därmed sammanhängande förskjutning i kulturminnesvårdens arbetsuppgifter, från monumentskydd till miljövard. Planmässigt bevarade, väl vårdade minnesmärken är nämligen den moderna kulturminnesvårdens mål och samtidigt dess främsta propagandamedel.

Det planmässiga bevarandet — kulturminnesvårdens dirigerande kontroll av den fortgående nya markanvändningen uppfattar många som polisiär kitslighet. Att kollisioner mellan kulturminnesvårdens och samhällsnyttans krav allsamtast uppstår är beklagligt, ehuru föga förvånande.

De ställvis ymnigt förekommande fornlämning-

arna ligger ju övervägande i sådana marker, som sedan länge icke varit ekonomiskt räntabla för den enda möjliga formen av nyttjande av dem, lieslätter och bete. För den allmänna opinionen framstår forminnena därför endast som "övervuxna stenar och tuviga förhöjningar". Med sådana förutsättningar befinner sig kulturminnesvården i ett klart argumentationsunderläge, när den sin — av det allmänna fastslagna — plikt likmätigt hävdar att fornlämningarna tarvar hänsyn, eftersom de är offentliga miljöer med kulturhistorisk, social, pedagogisk och rekreativ räckvidd.

De väl vårdade minnesmärkena, kulturminnesvårdens främsta propagandamedel, har således länge varit dess största huvudvärk. Sedan snart tiotalet år finns det emellertid nu, främst genom samarbete mellan Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet, möjligheter att — hittills i årligen allt mer ökad omfattning — systematiskt vårda och tillgängliggöra landets märkligaste fornminnesområden. Tacksamt har kulturminnesvården programmatiskt målmedvetet satsat på denna vårdverksamhet, som möjliggjorts genom att kunna utnyttja de arbetsmarknadspolitiskt välkända beredskapsarbetena.

Utvecklingen har också blivit lavinartad: begynnelseåret 1962 bedrevs markvård på 10-talet fornminnesplatser, fem år senare på ca 250, 1968 på ca 380 och 1969 utfördes ungefär 40 000 dagsverken på ca 460 platser till en kostnad av omkring 4 200 000 kronor! De propagandamässiga möjligheter, som Sigurd Curman, från omkring 1930, och senare Karl Alfred Gustawsson fick kämpa för och tigga sig till finns nu i rikt mått.

Med tanke på att utvecklingen så väl fyller ett sedan länge känt behov är det ett förvånande faktum, att kulturminnesvårdens företrädare hittills — om icke illa, så i varje fall — föga tillgodosett

den allmänna opinionens behov av information om denna positiva insats, meningsfylld integration av vårt äldsta bebyggelsearv i det moderna samhället.

Härmed vare ej meningen att göra Karl Alfred Gustawssons verksamhet orättvisa. Hans insatser för den aktiva fornminnesvården är bestående. Väsentligt är hans konsekventa hävdande av att endast "det gamla bondesamhällets" manuella brukningsmetoder, upprepad markstädning, busk efterhållning, lieslåtter, om möjligt komplettera med bete, är de enda som kan tillförsäkra fornlämningarna deras önskvärda miljö. I tal och otaliga småskrifter har han spritt sitt djupa vetande härom, som han för fem år sedan sammanfattade i sin vackra bok Fornminnesvård.

Den moderna kulturminnesvården kan aldrig gå förbi denna. Samtidigt måste dock erkännas att den är skriven av en fackman för fackmän, för vilka fornlämningarnas bevarande och vård är en på insikt grundad självklarhet. Den vidare populariseringen, opinionsbredningen, är en uppgift för den regionala kulturminnesvården utifrån dess skiftande förutsättningar. Och det är här som hälsan övervägande tigit still.

Det måste därför sägas vara utomordentligt välgrundat att, när Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbunds årsbok 1969—1970 under en ny landsantikvaries, Sten Rentzhog, egid uppenbar sig i helt ny och trevlig skrud, denna helt ägnas temat fornminnesvård. Att Älvsborgs län blir först med denna efterföljansvärt grundliga information är föga förvånande: dels har Rentzhog tidigare förestått riksantikvarieämbetets värdektion, dels kunde årsboken bli en varaktigt fördjupande sammanfattning av Vänersborgsmuseets kort innan mest uppmärksammade utställning "Fornminnesvård — landskapsvård", och dels — och viktigast — var det med utgångspunkt från erfarenheter av försöksverksamhet i just Älvsborgs län (genom nuvarande Skaralandsantikvarien S. A. Hallbäck) som den aktiva, landsomfattande fornminnesvården 1962 fick sina fasta former.

Årsboken är inriktad på särskild aktivering av en klart uttalad målgrupp, hembygdsföreningarna. I dagens samhälle framstår det onekligen som angelägnare för dem att bevara och vårda väsentligheter av annars försvinnande egenmiljöer framför att hopa deras rester i otaliga fornstugor.

Innehållet är i bästa mening populärt och klart pedagogiskt upplagt. Inledningsvis återges 1942

års fornminneslag i sin lydelse av 17/3 1967 in extenso. Denna för gemene man icke särskilt inspirerande läsning kommenteras parallellöpande med lättfattliga väsentligheter om lagens historik, mål och mening, dess övervakning och formerna därför. Så följer avsnitt om vad som här redan inledningsvis berörts: det föränderliga landskapets utplånande av fornlämningarna till meningslöshet och historik över den aktiva fornvårdens framväxt. Tyngdpunkten i fortsättningen ligger därefter helt på genomgång av urvalsprinciper, restaureringsåtgärdernas planmässiga utförande och eftervårdens aldrig helt upphörande oundgänglighet. Sakframställningen, även av så komplicerade fakta som det kemiska samspelet mellan vegetation, markbeskaffenhet och ljus, kan knappast vara mer lättförståelig och är samtidigt i stringent klarhet oöverträffad i fornvårdssammanhang.

Den pedagogiska äran härav delas mellan riksantikvarieämbetets markvårdsassistent Ingvar Jansson och landsantikvarien Sten Rentzhog. Den senare drar det tyngsta författarlasset även i årsbokens största upplysningsavsnitt, 40 fornminnesplatser i norra Älvsborgs län. Här ges uttömmande faktavetskap om alla de objekt, från stenålder till sent 1800-tal, som f n består aktiv fornminnesvård i denna landsända.

Härmed har årsboken tillgodosett allmänhetens båda legitima informationskrav: varför och var fornvård sker — och vad det är som vårdas. Dessutom är den ett gott svar på den moderna folkbildningens och skolundervisningens ökande önskemål om hemmanära åskådningsobjekt.

Aktiv kulturminnesvård utgör också tyngdpunkten i Dalarnas hembygdsbok 1967. Den ägnas mer principiell allmänproblematik än redovisning av valda objekt och specifika metoder.

Länsjägmästaren Gunnar Carlborg behandlar ett landsomfattande problem, Natur och landskapsvård, utifrån Dalarnas speciella förutsättningar. Bevarandet av dess kulturlandskap, för många det mest ursvenska av alla, hackslogarnas och fåbodarnas land, är i hög grad en fråga om det marginella jordbrukets lönsamhetskonflikt med den anstormande granskogen. För- och nackdelarna med tre bevaringsformer diskuteras: 1) fortsatt modernt jordbruk, övervägande betesdjursinriktat — tarvar manuell komplettering och utarmar floran, 2) extensivt betesbruk — fordrar än större manuell insats och utarmar floran, 3)

helt manuella insatser jämte kemisk bekämpning — ekonomiskt och resultatmässigt den sämsta formen, men tyvärr ofta den enda praktiskt genomförbara.

Den visserligen i vården av hela kulturlandskapsavsnitt, och då speciellt de i Dalarna, fåkunnige vågar dock efterlysa en variant av alternativ 2. I fornlämningsrika delar av landet handhar nämligen fornvården nu arealmässigt jämförelsevis stora sammanhängande landskapspartier. Erfarenheterna därifrån pekar klart mot att en kombination av vid *rätta tidpunkter* insatt bete och manuell insatskomplettering f n är den praktiskt, ekonomiskt och floristiskt mest resultatrika metoden.

Också Dalarna har en nyttillträdd landsantikvarie. Är denne ej tidigare rotad i verksamhetsområdets hembygdsvårdsarv är det då otvivelaktigt en angelägen begynnelseuppgift att snabbt sätta sig in i det. Erik Hofrén löste den genom att skriva dess historik, som han i "väsentliga avsnitt" finner vara "en studie i hela landets".

Hans utredning av orsakssammanhangen i begynnelse- och uppbyggnadsskedenas strävan efter dokumentation och vård av huvudsakligen den förindustriella epokens minnesmärken utnyttjar i iakttagelsen "att denna tendens av allt att döma fortsätter". Nu redan på god väg in i det postindustriella samhället bör detta ge anledning till en kulturminnesvårdens självprövning, eftersom "den nödvändiga relationen mellan samhällets utveckling och antalet kulturminnen därvid delvis bringas ur funktion". Det är i hög grad nödvändigt att "i nuet göra sitt urval av morgondagens kulturminnen". En efterföljande bildserie ger några exempel på vilka de är: den halvmoderna stadsgatan, missionshuset, dansbanan, specerihandeln, telefonkiosken, bruket, flottbron, etc.

Allt detta är ju förträffligt. Meningarna härom torde ingenstädes vara väsensskilt delade, eftersom detta program sedan länge aktivt bejakats av institutioner verksamma inom den — om uttrycket tillåtes — praktiskt etnologiska kulturminnesvården. Ty redan 1949 formulerades ju detta provokativt av Gotthard Johansson i en artikel i *Vi*, *Industrialismens samhälle* kräver sin Hazelius (omtryckt 1967 i *Det underbara skåpet*). Den återfinns ej i litteraturförteckningen till Hofréns principstudie, och saknas verkligen, eftersom den ytterst avser att vara en "hela landets" studie — och väl ingen nyupptäckt?

ISRAEL RUONG: *Samerna*. Aldusserien 268. Stockholm 1969, 236 s. ill. Pris kr 13:50.

Israel Ruongs bok om samerna vänder sig till alla som är intresserade av särkulturer och minoriteter. Samerna utgör den äldsta etniska minoriteten i Sverige och i hela Norden. Deras historia sådan den framträder i de historiska akterna kännetecknas av ett starkt beroende av den svenska kronan.

Detta beroende, skriver Ruong, är ett viktigt element i samernas status av idag. Det är svåröverskådliga och invecklade frågeställningar och för samerna livsavgörande problem som inryms häri.

Ruongs avsnitt om lapps katteland och samernas rätt till jorden är här av särskilt intresse (s. 58 ff).

En kort återblick på landshövdingeberättelsernas redovisning av lappväsendet under 1800-talets senare årtionden kan ha sitt berättigande innan Ruongs material i hithörande frågor redovisas. I dessa rapporter avspeglas rätt väl kronans syn på den svenske samens jordägande rätt:

1880 anför landshövdingen i Norrbottens län att "rättigheten för svenska lappar att beta sina renar på de trakter där de från äldsta tider varit vana att beta dem är medgifven genom codicillen till 1751 års gränstraktat mellan Sverige och Danmark, men någon närmare reglering af de bofastes och nomadernas inbördes förhållanden har icke sedan kommit till stånd."

Enligt tionde paragrafen i nämnda Kodiceill skulle samerna vår och höst efter gammal vana få flytta med sina renar in i Norge. Utan hänsyn till riksgränsen skulle de få använda *land och strand* till uppehälle för sig och sina renar. I kodiceillen bestämdes också, att ingen same längre skulle betala skatt till mer än ett rike. (En tid hade man betalat skatt till tre rikena!) Ruong kallar detta aktstycke för samernas Magna Charta. "Kodicillen är genom sin anda av människovänlighet märklig för sin tid. För samerna utgör den ett livsviktigt dokument."

1895 skriver landshövdingen i Norrbottens län, K. S. Husberg bl. a.: Den lag som huvudsakligen bestämmer våra svenska lappars rättsliga ställning inom landet är, såsom bekant, lagen af den 4 juni 1886 angående det svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige. Vore förhållandet det, att jordbruket och renskötseln kunde begränsas till olika territorier skulle svårigheterna vara undanröjda. Men då en sådan särskiljning icke kan göras uppstå givetvis slitningar och tvister dem ingen lag-

stiftning kan lyckas fullständigt förekomma. (Lhb. 1895, s. 7—9). Han fortsätter: "Som ovan nämnts äga lapparna att uppehålla sig med sina renar överallt inom lappmarken och må de ej utan vederbörande jordägares samtycke vistas å enskildes ägor inom de delar inom lappmarken som vid avvittringen förklarats tjänliga till näring annan tid av året än månaderna oktober—april. Lagen tillerkänner dock genom särskilt tillagd bestämmelse lapparna betesrätt äfven sommartiden å sådana inom lappmarken belägna enskilda ägor som vid avvittringen bibehållits jämväl såsom renbetesland. — Genom denna bestämmelse sanktionerades den sedvänja som en del av lapparna sedan gammalt utövat därutinnan, att de om hösten nedflyttat i landet nedom lappmarken och kvarstannat där med sina renar till våren."

Ruong pekar på ett mycket väsentligt faktum i samband med dessa ting nämligen, att det aldrig hört till den gamla lapska rättsuppfattningen, att enskilda människor äger jord. När det gällde rätten till jorden kom därför de enskilda samerna att stå i samma förhållande till kronan som de hade stått till siten (dvs. lappbyn, bysamfälligheten) på den tiden då de ännu var ensamma herrar i sitt land. Enskilda samer fick nyttja vissa områden med ensamrätt och betalade skatt till kronan för denna rätt. Dessa områden kallades lappskatteländ. Rätten blev dock aldrig så stark någonstans, att skattelappen ägde sitt land såsom t. ex. bonden äger sin jord. Dessa förtydliganden av Ruong är av största vikt, ty de tycks återspegla den historiska och socialpolitiska bakgrund till den strid som idag utkämpas mellan svenska myndigheter och samerna angående de senares rätt till land och vatten. Ruong framhäver, och med skärpa, att på grund av den lapska jordrättsuppfattningen blev inte heller samernas *enskilda* roll gentemot kronan någonsin så stark som bondens och därför har också samerna alltid varit starkt beroende av myndigheternas uppfattningar rörande dem och deras ställning. "Såsom bristande vilja", skriver Ruong, "måste man beteckna att från statens sida hävdats att samerna ej har talerätt inför domstol när det gäller rätten till land och vatten" (kurs av rec). Ruong fortsätter: "Detta att inte få gå till domstol eller avvisas som målsägare i mål som gäller den yttersta grunden för samefolkets fortsatta existens, nämligen rätten till land och vatten kan nämligen inte betecknas med annat ord än rättslöshet" (s. 199). Den ekologiska aspekten har under senare år för-

fäktats av Ruong i hans forskning. I flera arbeten har denna metod tillämpats (se Jåhkåskaska sameby, Svenska Landsmålen 1964, Samerna och naturmiljön. Ekologiska aspekter på föremål och byggnader, Norrbotten 1967.). Ruongs ekologiska resonemang är närmast av human- och socieko-logisk karaktär, men även av kulturekologisk. Ett belysande exempel på det förra synes mig här avsnittet om trädgränsens betydelse för renjakt och renskötsel vara. Trädgränsen är som Ruong påpekar en viktig demarkationslinje i samernas landskap. Den har spelat en stor roll tidigare på vildrensjägerstadiet och senare inom tamrenskötseln (s. 13).

Ruong menar även att fjällnomadismen utgör ett exempel på en *elastisk* anslutning till landskapet, dvs. miljön. Alldeles särskilda krav på en aktiv och metodisk anpassning till landskapet och händelserna där ställde barmarksbildningen, då man måste övergå från vinterflyttning till sommarflyttning. Den elastiska anslutningen möjliggjordes genom den i sin art fulländade utrustningen: ackjan, klövjebågen, den lätt flyttbara tätkåtan med sin bågstångskonstruktion, drag- och klövjerrenar, som gjorde det möjligt att föra med sig alla förnödenheter, både hus och kläder och föda i tillräcklig mängd för självhushållet.

Ruong hävdar även att till den ekologiska sidan hör också förhållandet mellan nomader och bofasta. Detta synes bestickande. En analys av hithörande definitioner kan vara av intresse. Human- och socieko-logien, som inom kulturvetenskaperna innebär människans anpassning till den omgivande miljön — naturmiljön — har med begreppet kulturekologi kommit att betyda samspelet människa — miljö, men där produkten av detta samspel dvs. *kulturen* blivit det väsentliga i det metodiska resonemanget.

Det är sålunda möjligt att räkna med att skilda etniska kulturgrupper kan anpassa sig till en och samma miljö och att samspelet dvs. växelverkan mellan människan och miljön inte behöver resultera i exakt samma kulturmönster för respektive kulturgrupper trots att de befinner sig i samma miljö. Se här exempelvis befolkningsgrupperna i Lule Lappmark. Vi finner därunder 1800-talet dels en grupp med samisk kultur suverän i sitt förhållande till miljön, dels en grupp med nybyggarkultur, som till sin art är helt skild från den samiska. Här föreligger sålunda skilda kulturekologiska mönster inom samma geografiska område.

En helt annan sak är emellertid den kulturkonfrontation eller ackulturation som kommer att äga rum mellan dessa båda grupper och de resultat som blir följden av en assimilering dem emellan. Nu menar således Ruong att "under den ekologiska aspekten kan man och bör man inräkna individens förhållande till den mänskliga miljön". Med andra ord önskar Ruong, om jag förstått honom rätt, samordna ekologi och ackulturation under en och samma metodiska infallsvinkel. Enligt min mening föreligger här *två* skilda metodiska aspekter, som kan brukas var för sig oberoende av varandra, men även sida vid sida.

Ingen forskare har så inträngande och klagörande analyserat samernas ackulturativa process som Israel Ruong. Framsynt och realistiskt har han pekat på betydelsen av utbildning, på betydelsen av aktiv anpassning, på inrättandet av ett samiskt institut för lapska kulturen och språket. Redan 1953 skriver han: "Med aktiv anpassning förstås att samerna ej ensidigt och kritiklöst anammar den moderna kulturen och kastar bort oersättliga värden i sin kultur, utan att de i sin nya situation anknyta till det samiska kulturarvet. Aktiv anpassning innebär bl. a. att samerna vakar följa varje förändring i nutidsläget. Passiv anpassning medför utplåning, aktiv anpassning en chans att överleva" (s. 200).

I slutkapitlet Polarisation och samernas framtid tar Ruong till diskussion upp mer kontroversiella frågor. Han efterlyser en utredning som får i uppdrag att utreda hela samefrågan ur helhetssyftande aspekter. Detta har hittills ännu ej skett. Det är då viktigt, skriver Ruong, att samerna blir starkt representerade bland de sakkunniga.

Man vet ännu ej så mycket om den samiska minoriteten i sin helhet: hur den är sammansatt, hur inställningen hos enskilda samer är gentemot t. ex. frågan om utvecklingen av samiska kulturaktiviteter och gentemot "det svenska storsamhället." Här finns, menar Ruong, ett stort forskningsområde för sociologer, statsvetare och även för folk-livsforskare. Ruong nämner i sammanhanget (s. 206) några aktuella arbeten bl. a. Harald Eidheims arbete om Erverv og kulturkontakt i Polmak (1958) samt Erkki Asps doktorsavhandling *The Finnicization of the Lapps* (1965). De resultat som redovisas i dessa arbeten är av stort principiellt intresse för minoritetsforskare.

Ruong kommer även in på "de ekonomiska krafternas blinda spel". Staten som nu satsar på tekno-

kraternas ideal dvs stora lönande näringar "glömmar människorna i glesbygden och de små samhällena som är sammansatta av hushåll" (s. 222). På teknokraternas minuskonto anför Ruong miljöförstoringen i det nordsvenska området. Ruong hävdar avslutningsvis att samerna inte har råd att förlora rötterna i sina fäders kultur med risk att utplånas. Men de har ej heller råd, konstaterar han torrt, att arbeta för att utveckla den. "Det är dyrt att vara same". Under tiden styr de "obevekliga ekonomiska lagarna — manifesterade i den statliga kapitalismen och handhavda av teknokraterna. — skeendena på samernas land och vatten" (s. 223).

Boken om Samerna är buren av djupaste lärdom och kringsyn i hithörande frågor. Den förmedlar ett starkt patos, som har sin rot i verklig kunskap och erfarenhet av den problematik som rör samerna och deras framtid. Trots det rika historiska faktastoffet är boken lättöläst och skriven på ett spänstigt språk, målande och engagerande. Den har med rätta upptagits som kurslitteratur vid våra universitet och har som sådan redan fått ett positivt mottagande av studenter och lärare.

Phebe Fjellström.

CARL-AXEL MOBERG: *Introduktion till arkeologi. Jämförande och nordisk fornkunskap.* Natur och Kultur. Stockholm 1969. 229 s., ill. Pris kr 32: —.

Professor Carl-Axel Moberg i Göteborg har en varierbar och synnerligen flitig penna i sin hand. Än skriver han modernistiskt anstruken poesi, än producerar han sig inom sin vetenskap, än kommer han ut med essay-samlingar.

Hans senaste alster är litet svårplacerat inom detta rika register. Titeln lyder *Introduktion till arkeologi*, och meningen med boken var säkert ursprungligen, att den skulle bli en sådan inledande volym, lämplig för begynnande studenter och bildningstörstande allmänhet. Holger Arbman skulle från början ha skrivit den, men hans frånfälle medförde att budet gick vidare. I ett förord till boken säger Carl-Axel Moberg, att ingen annan än Holger Arbman skulle kunna skriva *dennes* bok, att mycket i den mobergska versionen väsentligt skiljer sig från vad Arb-

man skulle ha skrivit. Moberg menar till och med, att Arbman direkt skulle ha vägrat att acceptera en del av de åsikter, som den förre nu för till torgs.

Deklarationen är intressant, och den anger Mobergs uppsåt. Han vill egentligen inte alls skriva en introduktion till arkeologin; han vill introducera en omarbetad, mobergsk arkeologi i stället för den gängse.

För den som anmäler boken måste detta bli vägledande, och ändå måste titelns väntade täckning något behandlas. Jag börjar därför med att granska boken med utgångspunkt från att den verkligen vore en introduktion till arkeologin.

Som sådan är den skäligen misslyckad. Den ger nämligen, enligt mitt tycke, en ofullständig täckning av vad som borde ingå i en verkligt genomtänkt nybörjarbok. De exempel som valts att illustrera olika moment är heller inte särdeles lämpade för ändamålet.

Ta till exempel Malmers, i och för sig ytterst eleganta, halvprojektion (?) av en grav från Bedinge. Profilen på planen visar sig från början vara fellagd, ingen hjälpprofil har sedan detta blev uppenbart lagts in, och den tydligen existerande profilen ges förresten inte alls i redovisningen. I stället lämnar man den vackra och tilltalande projektionen, som är ett i grund och botten ganska onödigt stycke arbete, eftersom den ger så litet. Tvärsnitt tycks helt saknas. Har Moberg med sitt konstnärstemperament fallit för det vackra och glömt det funktionella?

Eller se Cullbergs kartor, som ritats valhant och med vissa detaljer mycket lätta att blanda ihop med andra. För att inte tala om det förfärliga exemplet på tornfotografering: bilderna är helt enkelt inte jämförbara. Markbilden har nämligen tagits visande den restaurerade forn lämningen, medan tornfotot visar den ännu oundersökta. Till råga på allt är bilderna orienterade på motsatt sätt. Exempelen skulle vara utmärkta om de placerades in i ett arbete om metodik, och om de där angavs illustrera avskräckande exempel. Men i en nybörjarbok, en introduktion, där exempel skall vara väl valda och utan vank, hör de definitivt inte hemma.

Vissa kapitel är inte bra som inledning och ledning för de studerande. Kapitlet om radioaktiva dateringsmetoder, till exempel, är allt för schematiskt, och viktiga detaljer saknas. Och det kan

läggas åtskilliga exempel till de anmärkningar som givits.

Men låt oss i stället granska boken ur en annan angreppsvinkel. Låt oss anta att den i stället är en samling arkeologiska essayer, som ger Carl-Axel Mobergs funderingar över brister och märkligheter inom det egna ämnet så som han upplever dem. Då blir genast omdömet ett annat.

Redan Mobergs motivering till undertiteln "jämförande och nordisk fornkunskap" i stället för föreläsningkatalogens "nordisk och jämförande" är intresseväckande. Arkeologin är enligt Moberg i första hand jämförande, nämligen, och i andra hand nordisk. Att all arkeologi är jämförande, den saken är klar. Att den nordiska inte får ses stå ensam i världsaltet utan sammanhang med andra regioners kulturströmningar borde vara lika klart. Dessvärre är det nödvändigt, som Moberg nu gör, att stryka under den saken. Kort tid har visserligen gått sedan herr Hitler försökte arisera och nationalisera fornkunskapen, men nya tendenser i andra länder i samma riktningar förekommer, och det kan aldrig nog poängteras, att den nordiska kulturkretsen lever i gemenskap med omgivande kretsar, och att gåvor och gengåvor karakteriserar och har karakteriserat denna gemenskap.

Carl-Axel Mobergs essay-samling är intressant och han tar upp och klämmer på en hel del problem, alla inte lika angenäma för hans kolleger. Dessvärre måste jag här begränsa mig till att beröra några få. Ett av dessa är problemet om principen om det subjektiva urvalet. All jämförelse, skriver Moberg, bygger på ett urval av egenskaper. Dokumentering, menar han, är ett slags standardisering av originalmaterialet, för att göra detta så hanterligt som möjligt och samtidigt ge större möjligheter till en så mekaniskt objektiv behandling, som man *bestämt* sig för att anlägga. Detta är grundläggande. Arkeologens verksamhet, den utgrävande i varje fall, benämns av Moberg med rätta destruktiv, och den syftar till att göra ett urval av observationer, låt vara att man eftersträvar att göra ett så fullständigt urval, som man kan fundera ut. Men ett urval blir det. Ingen har gjort och ingen kommer heller någonsin att kunna göra den fullständiga, den 100 %-iga observationen. Lika litet gäller att avbildningar och beskrivningar någonsin blir fullständigt objektivt gjorda. Redan i beskrivningens och i ritningens princip ligger det subjektiva

urvalet. Det är mycket viktigt att detta säges så klart som Carl-Axel Moberg gör det i sin bok.

Jag vill tillägga att jag själv anser att en subjektiv person är en sådan som anser sig vara fullkomligt objektiv, medan en objektiv person inser sin objektivitet vara subjektivt betingad.

Carl-Axel Moberg angriper också en modeinriktning som drabbar all svensk forskning idag: siffrornas, kurvornas, diagrammens och datamaskinernas magi. Idag är ingen forskare, likgiltigt inom vilket fält han arbetar, modern, om han inte har tid beställd på datacentralen, om han inte har siffror, statistik och kurvor i blicken då han umgås med sitt material. Detta påpekas med en välgörande friskhet i boken. "I detta som i andra avscenden är det helt avgörande, liksom förut, att urvalet av hjälpmedel och de urval av informationer som görs ytterst helt bör betingas av forskningsprogrammet: av målsättningen för arbetet, av de frågor som arbetet skall ge svar på". Datamaskinen och till denna knutna moderikningar har naturligtvis ingen självständig plats inom den arkeologiska metodiken. Den är enbart ett hjälpmedel, som visat sig vara användbart inom en metodik, som gäller den förutan. Man hoppas att detta begrundas av potentiella oportuniteter inom alla vetenskapsgrenar. Fetisch-dyrkan av siffror för dessas egen skull är dessvärre redan alltför karakteristisk för svensk vetenskap av idag.

Om man alltså ser Carl-Axel Mobergs bok som en smått uppkäftig essaysamling, avsedd att sära och reta till genmälen, då blir den en utomordentlig bok. Den är stimulerande och även om man inte kan hålla med om allt som förs fram, eller ens halvdelen därav, så blir den en tankeväckande läsning. Jag vet att det är författarens önskan att få igång en livlig debatt i många av de frågor som han framställt i provocerande dräkt. Må han lyckas i detta vällovliga uppsåt. Ingenting kan så som en god debatt med förut-sättningslösa utgångspunkter rensa upp och föra framåt. Arkeologin behöver onekligen den debatten.

Lars-König Königsson

ARVID ERNVIK *Östvärmländska järnbruk.* Järnhantering och skogshushållning i Kristinehamnstrakten. Skrifter utgivna av Värmlands museum 5. Karlstad 1968. 172 s., ill. Pris kr 40:—.

Hembygdsböcker utges ofta i våra dagar när en socken skall inkorporeras i ett större kommunalt sammanhang. Det var också fallet med Ernviks Socknen vid Varnan (1961), som gavs ut som en minnesskrift över den vid det laget med Kristinehamn inkorporerade socknen. I detta arbete fanns dock inte utrymme för en redogörelse av järnhanteringen varför den fått sin separata skildring.

De fyra varnumsbruken låg inom ett alltför snävt begränsat område och var därför olyckligt förenade i likartade problem med skogsförsörjning, transporter m. m. Det ena bruket band det andras utvecklingsmöjligheter. Det är därför motiverat att, som författaren gör, behandla dessa problem i särskilda avsnitt. Läsaren får därigenom ingen helhetsbild av det enskilda bruket och dess historia, men däremot en ingående känedom om principiellt viktiga sektorer inom järnhanteringen. Man saknar emellertid en sammanfattande redogörelse där författaren kunde ha satt in sina resultat i en ekonomiskt-funktionell helhetsbild.

Ernvik inleder med att redogöra för de naturgeografiska förutsättningarna och järnhanterings framväxt inom socknen. Han bygger därvid på andra forskares resultat men gör egna tillägg och tillrättalägganden. Det värmländska bergsbruket är en relativt sen företeelse jämfört med den centrala Bergslagens. Ett av Värmlands äldsta och därtill dess första kronobruk anlades 1572 vid Bro, dvs där Kristinehamn nu ligger. Här fanns både hyttor och smedjor vilket enl. förf. innebar en alltför intensiv drift, då befolkningsunderlaget inte räckte till för att skaffa fram bränsle. Bruket lades ner redan 1586.

Det skulle sedan dröja drygt 50 år innan en ny järnindustri uppstod i Varnum, vilket måste anses som sent med hänsyn till den relativa närheten till Bergslagen. Tidigare forskning har påpekat städernas betydelse för uppkomst av järnbruk i Värmland. Ett sådant samband anser sig inte författaren kunna finna vad gäller östra Värmland, där ett flertal bruk tillkom innan Kristinehamn privilegierades 1642. "Stadsbildningen var en direkt följd av bruksrörelsens hastiga utveckling" säger han, men påpekar också att den i sin tur gynnade uppkomsten av järnbruksanläggningar, vilket alldeles särskilt gällde i Varnum. Författaren skildrar privilegierandet av socknens fyra bruk och berättar uttömmande om deras ägare, vilket senare formar sig till ett mycket intressant

personhistoriskt galleri ur ett lokalt skeende med utblickar mot svensk historia och samhällsliv. Dessa avsnitt är de mest lättillgängliga i hans arbete.

På grund av att Varnumsbruken var anlagda så nära varandra fick de problem med att täcka bränslebehovet. Bristen på kolskog var en bidragande orsak till nedläggningen av åtminstone tre av bruken. Dessa problem gör han till bokens ledande tema, varvid han ingående uppehåller sig vid de olika brukens skogsförvärv och de kontroverser det ledde till mellan de olika bruksägarna. Trots att han vad gäller det senare endast gjort ett representativt urval närmar sig omfattning och detaljrikedomen det bedövande. De inblickar man får i den tidens affärsmetoder är inte smickrande för de agerande. Det tycks som om stridigheter varit ett normaltillstånd. Inte sällan slutade de därav föranledda processerna med förlikning, ett förhållande som understryker deras invecklade karaktär, vilket läsaren blir klar över enbart genom svårigheten att följa framställningen. Det förefaller mig som om skildringen skulle vunnit på att ges en mer summarisk utformning, där detaljerna redovisats i en lämpligt utformad notapparat.

För att dryga ut skogstillgången tilldelades tre av bruken skog på Ölmehärad's sockenallmänning vars historia skildras i ett särskilt kapitel. Allmänningen uppdelades 1705 mellan å ena sidan bruksägarna i Varnum och å den andra bönderna i Ölme. Därvid gynnades bruksägarna på böndernas bekostnad. Bruksanläggningar kunde således inebära inskränkningar i böndernas hävdvunna nyttjanderätt till allmänningarna. — Å andra sidan förmådde inte bruksskogarna täcka kolbehovet varför allmogen fick en betydande extraförtjänst genom att sälja egen kol till bruken. I början av 1830-talet inköptes således kol av kringboende bönder för drygt 1 100 Rdr bco/år enbart till Nicklasdams bruk. Varje storstig betalades då med 3:32 Rdr bco. Som jämförelse visas att brukens egna kolare ersattes med enbart 32 skill bco per stig. Jämförelsen utsträcker också till att omfatta ersättning för olika typer av frakter varvid egna underlydande hemmansbrukare och torpare ersattes med mindre än hälften mot främmande körare. Underbetalningen gav vid denna tid en vinst för bruket på ca 1 300 Rdr bco/år. Genom att det är bruken som behandlas har författaren inte tränngt djupare in på dessa intressanta frågor.

Ernviks arbete är givetvis i första hand ett stycke lokal industrihistoria. Men den rymmer åtskilligt av vidare intresse varav en del berörts ovan. Som har framgått tenderar emellertid sådana uppgifter att undanskymmas av en alltför noggrann redovisning av detaljer. Det är beklagligt genom att arbetet på så sätt blir svårtillgängligt och därigenom knappast når så många som det borde. Å andra sidan är det uppenbart att hembygdsböcker måste fästa betydande vikt vid detaljer varför problemet måste sägas vara svårlost. Det är också sällsynt att man träffar på arbeten med lämplig avvägning härvidlag.

Christian Aarsrud

CARL LINDSTÉN: *Från mitt fängelse — om brott i 1600-talets Småland*. Stockholm 1969. 170 s., ill. Pris kr. 13:— + moms.

Det berättas från sekelskiftets Lund att en filosofidocent annonserade en föreläsning med titeln *Filosofen i fängelset* och att salen blev sprängfull av åhörare. Nämnde filosof hade nämligen något år tidigare manipulerat med SJ:s tågbiljetter och som påföljd erhållit en tids "fritt husrum". Nu trodde allmänheten att den skulle få ta del av pikanta interiörer från denna plats. I själva verket fick den till livs en högst allvarlig utredning om filosofen Sokrates under dennes fängelse-tid.

Man frågar sig om den arkiv- och boksynte Burseryds kyrkoherden Carl Lindstén haft några liknande beräkningar, när han gett sin nyutkomna bok titeln *Från mitt fängelse*. En underrubrik upplyser lyckligtvis genast om innehållet. Det rör sig "om brott i 1600-talets Småland". Materialet har förf. hämtat från sin hembygds gamla domböcker, som förvaras i Göta hovrätts arkiv i Jönköping. Detta arkiv är nu inrymt i en avdelning av stadens fängelse, där förf. tillbragt veckor och månader under ivrig forskning. Så förhåller det sig alltså med den deckar-titeln!

Det är ett mycket färgstarkt material som stått förf. till buds i de gamla domstolsprotokollen. 1600-talet var en bister tid med hårda sinnen och stränga lagar. Det rör sig om stöld och hor, slagsmål och dråp samt ej så sällan även om överlagt mord. Förf. har inte velat ge någon rätts-

historisk utredning av brottspåföljder och lagtillämpning. Han har ej ens strävat efter en systematisk framställning av brottsligheten i Småland i allmänhet eller i Västbo — det är hans hembygd — i synnerhet.

I stället har förf. plockat fram ur domboksmaterialet ett antal färgstarka rättsfall och på grundval av dombokens detaljerade och konkreta uppgifter skapat en serie kåserande skildringar av händelser och människor i 1600-talets Västbo. Det har på så vis blivit ett slags novelletter, skrivna i en målande och pregnant stil. Förf. är så beläst i dåtidens litteratur och historia och äger en så intim kännedom om sin hembygds natur och folkliv att han lyckligt undgått alla de anakronismer som eljest vanligen misspryder hembygdsvetenskarnas historiska berättelser.

Lika mystifierande som bokens titel är de enskilda uppsatsernas rubriker. Vad sägs om Barnsölet på Bolbynäs, Silverskatten i Kråkeryd — 300-årig kriminalgåta löst, En signerska eller Jordölet efter Rike-Sven. Materialet är i sig självt så rafflande och författarens behandling av stoffet så formellt skicklig att läsningen stundom blir rent av spännande. Den makabra historien om "länsmansmordet i Långaryd" är lika laddad och invecklad som någon av Agatha Christies fyndigaste intriger. Här är det emellertid endast rama verkligheten som återberättats.

Den bygd som här avhandlas, Västbo härad i västra Småland, är välbekant för alla folklivsforskare. Det var här som en av Lindsténs företrädare i ämbetet P. Gaslander samlade materialet till sin målande "beskrivning om allmogens sinelag, seder vid de årliga högtider etc ... i Västbo härad", och det var i denna miljö som danne-
mannen Lasse i Lassaberg gjorde sina anteckningar om Unnarsboarnes seder och lif (mest bekanta i N. G. Djurklous friserade utgåva men nu tillgängliga i en vetenskaplig edition av N.-A. Bringéus). Det kan tilläggas att den på sistone ganska omskrivne Västbo-prästen L. F. Palmgren på sin tid även sammanskrev en skildring av bygdens religiösa folkliv, som jag hoppas småningom kunna publicera.

Den bild av bygden som tecknas i de ovan nämnda skildringarna är på det hela taget en ganska idyllisk värld, präglad av en ålderdomlig kultur och av primitiva sedvänjor. I det nu presenterade arbetet möter man folklivets nattsida, då rätten ännu i avlägsna bygder satt i spjutstångs

ände. Man måste emellertid minnas två ting. Det ena är att hälsan alltid tigger still och att domböckerna täljer om undantagen. Det andra är att de nämnda folklivsskildringarna härrör från en långt senare tid, då upplysningen stigit och sederna mildrats. Icke förty utgör det nu publicerade arbetet ett värdefullt komplement till de mera sentida skildringarna.

Det viktigaste med dessa "fängelse-historier" synes mig dock vara att de klart utvisar vilket viktigt forskningsmaterial som föreligger i 1600-talets domböcker. De småländska domböckerna, som flitigt använts av filologerna och rättshistorikerna, har även uppmärksamrats av folklivsforskarna. Ej minst G. O. Hyltén-Cavallius har mycket utnyttjat dem i Wärend och Wirdarne. I hans efterföljd har många hembygdsvetenskare begagnat dem för sina lokalstudier. Endast till en liten del har de blivit publicerade, stundom i utdrag. Det är en mycket angelägen uppgift att detta urkundsmaterial, så viktigt för både språkforskningen, rättshistorien och etnologien, snart blir tillgängligt i tryck så som text skett med Uppländska domböcker under insiktsfull redaktion av Nils Edling.

Hilding Pleijel.

Malmö tingbøger 1577—83 og 1588—90, utg. ved LEIF LJUNGBERG og EINAR BAGER i samarbejde med ERIK KROMAN. Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie. København 1968. 440 s. Pris häft. d. kr. 30:—, inb. 36:—.

Domboksutdrag rörande Fryksdals härad anno 1610—1678 (del 1) och anno 1679—1695 (del 2), sammanställda av GUNNAR ALMQVIST. Utg. såsom stencil av Förlag Tre-67, Kay Leino, Box 154, 686 00 Sunne, Sunne 1969—70. 150 s. + 47 s. register. Pris kr. 16:— per del.

Ett mycket stort historiskt material ligger i djup törnrosasömn: nämligen domböckerna. Så länge de till stora delar inte finns i tryckta utgåvor med genomarbetade register är forskaren hänvisade till ett antingen slumpvis utvalt material, eller ett material begränsat i tid eller rum. Rör det

sig om generella slutsatser, som rör hela det svenska rättsväsendet, folktron eller annat, kan han bara hoppas att en genomgång av det övriga materialet skulle ha bekräftat hans teori.

Det är med tillfredsställelse man noterar de ansatser som görs för att bryta väg genom taggtornshäcken. Danskarna tycks vara långt mer på alerten än vi i det fallet. En rad lokalförningar i olika "amt" ger ut om inte hela, så dock utdrag ur domböckerna. Vidare har man Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, som nu genom danskt-svenskt samarbete givit ut Malmö tingböcker från 1577—83 och 1588—90. F. stadsarkivarien Leif Ljungberg och fil. dr. Einar Bager har där lagt ner ett gediget arbete, som inte lämnar, tror jag, något övrigt att önska. Förlagans paginering är utsatt, man har noggrannt kontrollerat uppgifter i t. ex. tillgängliga räkenskapsböcker och därigenom kunnat eliminera en del av skrivarens felaktigheter, och man har lämnat en utförlig beskrivning av tingböckernas utseende och skick. Överhuvudtaget ger utgåvan ett mycket redigt intryck.

Fullt så höga krav motsvarar inte stencilutgåvan av Domboksutdrag rörande Fryksdals härad, som nu har hunnit till sin andra del. Gunnar Almqvist, som till professionen är spårvägsman i Göteborg, har i 3 års tid suttit på sin fritid på Landsarkivet i staden och gjort excerpter från tiden 1610—1738. Hans intresse har främst varit inriktat på släkt- och bebyggelsehistoria, men han har också tagit med en hel del av allmänt kulturhistoriskt intresse. De hitintills utgivna båda häften omfattar tiden 1610—1695.

Det är en god bild man får av livet i Östra Emterviks socken från dessa blad. Svårigheter med vargarna inpå knutarna, vidskepelse och häxtro, ohyra som jagar folk ur stugan och skamstraffets hårda verklighet är några av de bilder som kommer oss till mötes.

Trots att utdrag av denna typ inte gagnar forskningen i lika hög grad som en fullständig vetenskaplig utgåva av typ Malmö tingböcker, är Gunnar Almqvists initiativ värt all uppmuntran, då det ju hjälpligt täpper till en lucka. Önskvärt vore att fler liknande initiativ kom till stånd, tills dess att en fullständig vetenskaplig edition föreligger av svenska domböcker. Att utge dessa har betecknats som ett av de absolut viktigaste företagen för historisk forskning.

Gunnel Hedberg

RAGNHILD BOSTRÖM: *Böda och S:t Olof*, Sveriges kyrkor 116: Öland I:2. Almqvist & Wiksell. Uppsala 1968. 80 s., ill. Engl. summary. Pris kr. 25:—. —: *Högby kyrkor*, Sveriges kyrkor 119: Öland I:3. Samma förlag. Uppsala 1968. 106 s., ill. Engl. summary. Pris kr 32:—. —: *Källa kyrkor*. Sveriges kyrkor 128: Öland I:4. Samma förlag. Uppsala 1969. 134 s., ill. Engl. summary. Pris kr 40:—.

En imponerande forskarprestation ligger bakom publiceringen av Ragnhild Boströms kyrkomonografier från Öland. Sveriges kyrkors traditionella undertitel Konsthistoriskt inventarium verkar alltför blygsam i detta sammanhang. Det är i själva verket fråga om utförliga konsthistoriska avhandlingar, som visserligen behandlar ett begränsat material geografiskt sett men är av stor principiell betydelse ur vetenskaplig synpunkt. Om den snabba utgivningstakten av Sveriges kyrkor kan bibehållas även i fortsättningen får vi efter hand en fullständig dokumentation av landets kyrkobestånd, vilket i sin tur bör få positiva konsekvenser för framtidens översiktsarbeten i ämnet: först när alla detaljer klarlagts, kan helhetsbilden bli tillräckligt tydlig och nyanserad.

Det intressanta med medeltidskyrkorna i Böda, Högby och Källa är, att de alla tre under 1200-talets förra hälft — naturligtvis måste dateringen bli approximativ — helt eller delvis byggts om till sk fästningskyrkor med en mellanvåning och en skyttevåning. Åtgärden var nödvändig med tanke på Ölands utsatta läge för plundringståg huvudsakligen av de ännu icke kristnade grannarna från andra sidan Östersjön. Helgedomarna i Böda och Högby ombyggdes under föregående sekel resp. ersattes med ett nytt gudstjänsthus — dock med bibehållande av ursprungliga platsen — medan däremot Källa kyrka övergavs 1888 för en nybyggnad å annan tomt i grannskapet. Därför erbjuder Källa medeltidstempel även såsom ödekyrka störst intresse ur konstarkeologisk synpunkt och man delar till fullo förf.:s tillfredsställelse över, att kyrkan — "en av vårt lands märkligaste byggnader" (s. 351) — kunnat bevaras åt eftervärlden.

Ragnhild Boström har under åtskilliga år sysslat med Ölands kyrkor bl. a. som Riksantikvarieämbetets kontrollant vid kyrkorestaureringar och

har därför haft de bästa förutsättningar för sina forskningsuppgifter. I en inledande volym (Öland I:1 från 1966) har hon till yttermera visso behandlat de skriftliga källorna till kyrkobeståndet i fråga. Av egen erfarenhet vet jag, vilket mödosamt arbete det är att med ledning av t. ex. bevarade arkivalier söka fastslå "was eigentlich gewesen ist" beträffande en kyrkas skiftande öden tiderna igenom. Förf.:s stora erfarenhet av konst-arknologiskt fältarbete kompletteras så av hennes noggranna arkivstudier och breda litteraturkännedom: ett veritabelt detektivarbete, vars resultat inger den största respekt för att inte säga beundran. Föreliggande kyrkoinventariers användbarhet ur kulturhistorisk synpunkt kommer att väsentligt ökas, när ett fullständigt person- och sakregister föreligger. Enligt praxis hos utgivarna av Sveriges kyrkor kommer väl ett sådant att utarbetas, när kyrkorna på Öland slutbehandlats?

I en kort recension är det omöjligt att diskutera enskildheter i Ragnhild Boströms sakrika framställning. Låt mig dock taga upp en fråga av principiell betydelse. Det har länge varit något av en schablon att djupt beklaga den pietetslöshet, som utmärkte dem, som på den medeltida kyrkans plats lät uppföra en "tegnérlada" eller ett nytt tempel i "eslövsgotik" eller vilka benämningar, man nu använder. Därvid förbiser man, att det under förra århundradet ofta var nödvändigt att bygga nya och rymligare gudshus till följd av bl. a. pastoratens starka folkökning, något som med den tidens stora kyrkogång helt enkelt framtvingade nybyggnader, även om rationellt-utilistiska tänkesätt även spelat in. Ett ständigt återkommande argument i handlingarna är vidare, att de gamla kyrkorna befann sig i bristfälligt skick.

Ragnhild Boström avhåller sig klokt nog från värdeomdömen av ovan angivet slag utan redovisar i stället de skäl, som verkat bestämmande för församlingarnas åtgärder angående reparationer samt om- och nybyggnadsarbeten. Men inte minst ur kyrkohistorisk synpunkt hade det varit värdefullt, om man ur de visiterande biskoparnas och prostarnas argumentation för nybyggnation hade kunnat få fram en som jag tror ganska samstämmig affinitet med 1800-talets kyrkostilar. De "fula" 1800-talskyrkorna tillkom i en tid, då man av olika skäl ansåg, att t. ex. nyklas-

sicismens och nygotikens byggnadsstil var lika självklar som gotiken för senmedeltiden.

Källa medeltidskyrkas öde är vidare typiskt i den meningen, att sedan kyrkorummet berövats sin primära religiösa funktion, lämnades det vind för våg, eftersom det inte som fallet var på andra håll kunde användas som sockenmagasin eller dylikt. Vörndnaden för det gamla — i synnerhet när det gäller kyrkor från "den påviska tiden" — är en relativt sen uppfinning och i det avseendet är 1800-talet inte unikt. Desto intressantare är det då att taga del av vad en minoritet inom Källa församling under ledning av hemmansägaren Magnus Persson (Pettersson) i Högenäs hade att invända mot den planerade och så småningom uppförda kyrkan på annan plats (Källa kyrkor, s. 346—350 och 392). Den praktiska funktionalism, som ovan skisserats, kunde tydligen någon gång ge vika för en visserligen obestämd men dock markant vörndnad för det fäderneärvda templet.

Benkt Olén

ROAR HAUGLID: *Norske stavkirker*
Opprinnelse, konstruksjon, ornamentikk.
Oslo 1969. XII+274 s., därav 142 pl.

Författaren, som är Norges riksantikvarie, inleder sitt förord med att konstatera: "Det er neppe for sterkt sagt at stavkirkerne er noe av det mest nasjonale som er skapt i norsk kunst. Det gjelder såvel teknisk sett, som arkitektonisk og ornamentalt, og med dette står også stavkirken som et av Norges mest originelle bidrag til verdenskunstens historie." Vare sig man mött dessa märkliga byggnader i verkligheten eller blott sett dem återgivna i goda avbildningar såsom i Hauglids bok, vill man obetingat instämma i de citerade orden.

Man beräknar att det i början av 1300-talet fanns ca 1 300 kyrkor i Norge och att två tredjedelar av dessa var byggda i trä, dvs. i stavteknik. Av dessa drygt 800 stavkyrkor är 31 helt eller till stor del bevarade, och ytterligare ca 40 kyrkor är kända genom bevarade portalskulpturer och andra fragment eller genom äldre avbildningar och uppmätningar.

Av de 31 bevarade stavkyrkorna är fem flyttade till annan plats — Gol till Oslo, Garmo till Lillehammer, Fortun till Bergen och Holtålen till

Trondheim. Den femte stavkyrkan, Vang i Valdres, kunde inte räddas på platsen utan revs 1840, såldes därefter till Preussens konung som överlät den till en fattig församling i Riesengebirge i Schlesien, där kyrkan återuppfördes 1843. Den ligger nu på polska sidan om gränsen. I gengäld har man nyligen under grannkyrkan Öye i Valdres återfunnit det mesta av träverket till den 1746 nedrivna stavkyrkan — så väl bevarat att den kunnat återuppföras.

Hauglid har uppdelat sin framställning på tre avsnitt. I det första, som har karaktären av inledning med rubriken "Stavkirken i norsk middelalder", ger han en allmän översikt av kristnandet i 1100-talets Norge, kyrkobyggandet, valet mellan trä och sten såsom byggnadsmaterial osv. Han ger också en sammanfattning av de tre utvecklingskedena i stavkyrkobyggandet: 1) väggar av jordgrävda stavar, 2) jordgrävda hörnstolpar och stavar på syll, 3) hörnstolpar och stavar på hel syllram.

I det andra avsnittet, som har rubriken "Stavbygg och stavkirke" väntar man sig först och främst en teknisk presentation av de olika konstruktionerna. Den finns där också — både i ord och i bild — men den är inte särskilt klar och lättbegriplig, och man märker snart att Hauglid är mer intresserad av ornamentiken än av konstruktionsproblemen.

När det gäller de tekniska resonemangen, är man tacksam för att Hauglid inte använder den för oss förvirrande terminologi som Bugge, Bjerkenes, Anker m fl har. Det som i svensk litteratur kallas stavar heter hos Bugge "tiler eller planker" och de fria *stolparna* kallar han "staver (eller söyler)". Hauglid undviker ordet stavar och skriver i stället "stående" eller "veggplanker", någon gång "stavplanker", och detta behöver självfallet inte föranleda något missförstånd hos en svensk läsare.

Konstruktion och ornamentik är de viktigaste utgångspunkterna när det gäller att datera stavkyrkorna, och här synes det främst vara ornamentstudierna som föranlett Hauglid att företa en rad omdateringar. Nu är det visserligen så att nära nog varje forskare som sysslat med stavkyrkorna har sin egen terminologi, men om dateringen av Urnes I (den äldsta kända kyrkan i Urnes) till omkr 1060 synes nästan alla vara ense. Hauglid daterar den dock till omkr 1100, och ett stort antal monument föryngrar han ett halvsekel el-

ler mera — utan att direkt ingå i polemik med de tidigare författarna. Om hållfastheten i de premisser, som ligger bakom dessa omdateringar, vågar anmälaren inte uttala sig.

Ett antal uppmätningar och rekonstruktioner av stavkyrkorna och deras ornamentala partier underlättar läsningen. Och goda detaljbilder av runstenar, handskriftsmålningar och träsnidade portaler illustrerar ornamentikens utveckling.

I det tredje avsnittet redogör Hauglid för de olika stavkyrkorna, grupperade i fem kulturområden vardera omfattande ett eller flera fylken. Och här får man en utmärkt god orientering genom de sammanställningar av planer i ungefärlig skala 1:250 av stavkyrkorna inom området — även de förlorade men till plantyp och konstruktion kända kyrkorna är medtagna. Här finns också ett antal sektionsritningar av de viktigaste stavkyrkorna.

Planschavdelningen, som omfattar halva sidantalet, visar att boken är en nyutgåva av Anders Bugges på samma förlag utgivna "Norske stavkirker" 1953. Texten är helt nyskriven men planscherna är till stor del klicherade efter samma fotografier — ja, i ett tjugotal fall har förlaget till och med kunnat använda samma klicheer. Det är emellertid en oerhört stor skillnad i kvalitet mellan de båda planschsviterna. I Bugges bok är bilderna grådaskiga och verkar oskarpa, i Hauglids bok är de distinkta och har originalfotots hela briljans. Dessutom finns här ett stort antal nytagna bilder av högsta kvalitet. Det är en njutning för ögat att sitta och bläddra i denna bildsvit, idel helsidesbilder, där motiven växlar mellan exteriörtagningar av kyrkan i sin miljö, interiörer i halvdunkel och närgångna detaljbilder, som visar snidarens skicklighet och det omålade träets ådring.

En utmärkt bibliografi på 18 sidor avslutar boken.

Erik Andréén

CARL-MARTIN EDSMAN (utg.): *Studies in shamanism*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis, I. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1967. 185 s. Pris kr. 30:—.

Huvudstommen av denna på engelska föreliggande samling består av studier som föredragits vid

ett symposium kring shamanismen år 1962 i Åbo. I förordet redogör Carl-Martin Edsman för bandets innehåll som han också kompletterar med en rad bibliografiska uppgifter. I en annan inledande artikel ger Helmer Ringgren en kort karaktäristik av det Donnerska institutet i Åbo och dess grundare.

Som förste av de sammanlagt nio författare, som behandlar olika aspekter av den shamanistiska problematiken, presenterar Gustav Ränk en lärdomshistorisk översikt om shamanismen som forskningsämne samt därmed sammanhängande metodologiska frågor. Tre för detta område representativa åsiktsriktningar, betonar Ränk, avtecknar sig i arbeten av Dmitri Zelenin, Wilhelm Schmidt och Mircea Eliade; dock bör det framhåvas, att funderingar om shamanismens ursprung och utveckling hittills på ett otillbörligt sätt överkuggat andra väsentliga problem. Utan en holistisk syn på shamanen och hans verksamhet svävar alla dylika spekulationer i ett teoretiskt, verklighetsfrämmande vakuum.

Erik Holtved beskriver i sammanfattande form shamanismen hos eskimåerna, medan Åke Hultkrantz ägnar en längre undersökning åt "andehyddan" (ibland även kallad "skakande tältet") hos de nordamerikanska indianerna. Med dessa termer betecknar man en shamanistisk rit, där den i början fjättrade shamanen frigör sig, tillkallar andarna, låter tältet skaka, botar sjuka o. s. v. Av särskilt intresse är Hultkrantz' redogörelse för en seans av denna typ som han själv bevistat år 1955 hos Arapaho-indianerna i Wyoming (s. 37—44).

Även Halfdan Siigers framställning av shamanistisk extas och övernaturliga väsen hos kafirerna i Pakistan grundar sig på fältforskningar. Än så länge finns det enligt författaren inget specialarbete, där nämnda problem i denna kulturmiljö diskuterats. Siiger återger sina intryck av den kafirska shamanens beteende i två situationer — vid en offerfest och en begravningsceremoni. Det första fallet exemplifierar en inåtvänd, det andra en våldsam och expansiv extas. För att frammana drömmar och möta övernaturliga väsen isolerar sig shamanen vid vissa tidpunkter i gethuset uppe i bergen. Geten gäller hos kafirerna som ett rent djur, och gethuset får endast beträdas av män. Härtill ansluter sig Toni Schmid's uppsats om egna iakttagelser i Nepal, där dock tonvikten inte läggs så mycket vid shamanismen som vid en all-

män beskrivning av bön-religionens präster, *bombo*.

I ett mycket summariskt bidrag berör Arvid S. Kapelrud tänkbara shamanistiska spår i Gamla testamentet. En central plats i hans framställning intar en kort analys av berättelsen i 1 Sam. 28, där Sauls besök hos "andebesvärjerskan" i Endor skildras. Hypotesen (s. 95) att denna besvärjerska begagnade sig av ett slags vinare (eng. *bull-roarer*) tycks dock fordra en starkare motivering än författaren i anknytning till S. Mowinckel har lämnat.

Jenö Fazekas lägger fram en starkt lärdomshistoriskt och delvis även språkvetenskapligt betoad, med en omfattande bibliografi försedd översikt om ungersk shamanism. Utgivaren Carl-Martin Edsman svarar för bandets längsta bidrag, en skildring på en bred religionsfenomenologisk och religionspsykologisk basis av den småländska "kloka flickan" Catharina Fagerberg (född 1700). Edsmans undersökning utmynnar i slutsatsen att det av honom behandlade fallet uppvisar överraskande likheter med vissa element som konstituerar shamanismen. I detta sammanhang bör Catharinas samröre med olika andeväsen och hennes förmåga att "skicka ut" hjälpsändor, vilka tog reda på vad som försiggick på avlägsna platser, särskilt påongteras.

Odd Nordland betraktar shamanistisk trance och extas mot bakgrunden av den moderna experimentella psykologins rön. Framhävandet av de drag i shamanens psykiska aktivitet, vilka kan jämföras med konstnärligt skapande, utgör ett avsnitt som hittills ej tillräckligt uppmärksamats av forskningen.

I anslutning till utgivarens anmärkning i förordet (s. 7) bör det beklagas att en studie om sejd icke har kunnat tas med i denna volym. Likaledes saknar man en specialundersökning om den nordasiatiska shamanismen, som så ofta försetts med epitetet "egentlig" och som även står för termen, vilken används både i denna boks titel och i religionsvetenskapen överhuvudtaget. Vid en kontinuerlig läsning lägger man märke till att orden "shaman" och "shamanism" hos olika författare ej täcker helt kommensurabla begrepp, en allmän företeelse, som i detta band förts på tal av Ränk och flerstädes (s. 9f, 163f) även av Edsman. Boken kan vara impulsgivande både i regionalt och jämförande perspektiv.

Andrejs Johansons

ALBIN WIDÉN: *Amandus Johnson, svensk-amerikan*. En levnadsteckning. Norstedts, Stockholm 1970. 253 s., ill. Pris kr 35:—

När Långasjöborna häromåret utgav sitt monumentala emigrationsverk (rec. i Rig 1968), kunde de stoltsera med att bland sina socknemigranter även inräkna en av Svensk-Amerikas främsta gestalter under det senaste seklet — en av dess viri heroici för att tala romantikens språk. Det gäller den alltjämt vitale nittiotreåringen Amandus Johnson.

Denne professor och museiman brukar ibland kallas för "Svensk-Amerikas hävdatecknare" och ibland betecknas som "Svensk-Amerikas Hazelius". Båda epiteterna vittnar om den centrala ställning han intar inom det svenskamerikanska kulturlivet. Men hans många andra aktiviteter under ett långt liv är nog föga kända av den stora allmänheten, i varje fall i Sverige.

Det är därför mycket glädjande att hans gamle vän, fil. lic. Albin Widén, nu utgivit en skildring av den märklige mannens personlighet och levnadsöden. Det är emellertid inte en biografi i den vanliga meningen. Den bygger nämligen till stor del på bandupptagningar av intervjuer på engelska med Amandus Johnson, och dessa har utförligt återgivits i boken på svenska. Därigenom har skildringen fått mycket av det självupplevdas konkretion och nyanser.

Amandus Johnson företer ytligt sett en begåvad och energisk svenskamerikans vanliga livsöde: att vara sin egen lyckas smed och från en ringa och undanskymd vrå stiga fram i rampljuset bland de kulturella ledarna. När man emellertid följer den fängslade skildringen av hans liv, märker man snart nog att här möter ett levnadsöde av mera ovanligt slag och en personlighet med den skapande originalitetens ursprungsmärke.

Amandus Johnson föddes år 1877 i en liten bondgård i Långasjö socken i Småland. Som tvååring fick han följa med morföräldrarna, när dessa emigrerade till Amerika. Hans moder och morbröder hade rest i förväg, och modern gifte sig sedan med en skötsam och hygglig emigrant från Bohuslän. Som barn vistades Amandus mycket hos morföräldrarna, som slagit sig ner i svenskbygden kring Chisagosjön i Minnesota. Där fick han som alla nybyggarbarn hjälpa till i det dagliga slitet för uppehållet. Han bröt stubbar, hackade potatis, arbetade i stenbrott

och vid sågverk, var skomakare och snickare och mycket annat. Händig och uppslagsrik som han var kunde han i hög grad bidra till familjens utkomst.

Men i denna genuina svenskbygd fick han också lyssna till morfaderns och de andra smålandsemigranternas berättelser om hembygden, som med rummets och tidens avstånd förvandlats till ett sagoland, där gäddorna var dubbelt så stora som i Amerika och där smultronen smakade friskare och ljuvligare än någon annanstans. Här grundlades hos pilten ett sverigeintresse som småningom blev till en lidelse och fick avgörande betydelse för hela hans liv.

Tidigt vaknade läslusten och för att skaffa sig medel till studiebanan tog han allt arbete som bjöds — han var stallknekt hos en kaffeagent och hade plats som servitör på en matservering. Även sedan han i tjuogoårsåldern kommit in på det kända Gustavus Adolphus College, försörjde han sig genom att under ferierna tjänstgöra som lärare eller predikobiträde eller resa omkring som bokagent. Som så många andra emigrantunglingar tänkte han väl närmast bli präst. Även sedan hans studier fått en annan inriktning, fortsatte han en tid att förestå en liten församling som tillhörde den svenskamerikanska Augustanasynoden.

Barndomsminnena lockade honom emellertid att studera Svensk-Amerikas tidigare historia. Den verkliga stöten till detta företag fick han en kväll under college-tiden, då den kände Chicagoredaktören J. A. Enander kom och höll ett föredrag om svenskamerikanernas historia. Redan föredraget var fängslande men än mer samtalet vid måltiden efteråt, då Enander uttalade förhoppningen att någon av studenterna skulle samla material och småningom bearbeta det ämne som han talat över. Den kvällen blev avgörande för Amandus och hans framtidsplaner. Han bestämde sig för att ta svenskamerikansk historia som sin speciella hobby och ägna all ledig tid däråt.

Efter collegeåren kom han genom tillfälliga omständigheter — sådana finner man ständigt under hans kommande levnad — till Coloradouniversitetet, där han tog sin M. A. med engelska som huvudämne och med en avhandling om en av Shakespeares föregångare John Lilly. Tack vare ett stipendium och med hjälp av egna medel som han skaffat sig genom föreläsningsresor skulle han nu bege sig till det berömda Yaleuni-

versitetet med målet att så småningom bli professor i öststaterna. Då han alltjämt hade sina historiska forskningar i tankarna, gjorde han på vägen ett uppehåll i Philadelphia, där ju den äldsta svensksbygden i landet (från 1600-talet) var belägen.

Åter kom ett oförutsett och lyckligt sammanträffande till stånd, som orsakade att han stannade kvar i Philadelphia och sedan förblev där hela sitt liv. Han fick anställning som lärare och senare professor i skandinaviska språk vid Pennsylvaniauniversitetet. Här bedrev han så vid sidan av sin läraretjänst djupgående forskningar, som 1911 resulterade i det nu klassiska arbetet om Delawarevenskarna 1638—1664 i två digra band. Detta gjorde honom genast känd i hela den historiskt-vetenskapliga världen. För sitt arbete hade han företagit vidsträckta arkivresor i Europa och även tre olika gånger besökt de svenska arkiven. Han fortsatte sedan att forska om förbindelserna mellan Sverige och Amerika med åtskilliga större arbeten som resultat.

Amandus Johnsons andra storverk var grundandet av det svenska historiska museet i Philadelphia, som utgör ett dokument av enastående slag över den svenska kulturtraditionen i Amerika. Det låg oändlig möda och även personliga uppoffringar, för att inte säga försakelser bakom tillkomsten av detta verk. Den som själv upplevat vedermodorna att skapa även en liten institution läser med särskild förståelse och medkänsla om alla de motigheter och även besvikelser som Amandus Johnson fick möta utan att han dock aldrig tappade målet ur sikte. Grundstenen till det vackra museet lades av vår nuvarande konung år 1929 och invigdes av densamme (från sjukängen ombord å Kungsholm) i samband med Delawarejubileet 1938. Även detta var i stort sett Amandus Johnsons verk.

Ingen skall tro att Amandus Johnson sysslade enbart med nu nämnda företag. Han var en utpräglad teknisk begåvning — under collegetiden troddes allmänt att han skulle bli matematiker eller ingenjör — och ville alltid ha någon rent praktisk hobby vid sidan av det vetenskapliga arbetet. Han gjorde flera praktiska uppfinningar, som han dock aldrig brydde sig om att taga ut patent på. Med sin tekniska begåvning och sin administrativa skicklighet skulle han säkert blivit en industriledare av rang. Ett erkännande nådde honom dock på detta område. Han hade tidigt

som hjälp i sitt arkivarbete egenhändigt tillverkat en kamera för mikrofilmning. Långt efteråt upptäckte den stora mikrofilmorganisationen i Amerika att Amandus Johnson varit en av pionjärerna och gav honom sin stora medalj.

Ett sällsamt mellanspel i Amandus Johnsons liv var hans fleråriga färd till portugisiska Västafrika i början av 1920-talet. Hans hälsa hade vid denna tid börjat svikta och flera olyckor hade drabbat honom. Två gånger hemsöktes hans bostad av eldsvådor, varvid viktiga handlingar och färdiga manuskript (bl. a. ett arbete på 500 sidor om Longfellow) gick till spillo. Till råga på allt övergavs han av sin hustru. För att helt kasta loss och bryta sig en ny väg tog han fasta på en ny tillfällighet och begav sig ut på en etnografisk forskningsfärd till Angola. Han samlade etnografica, filmade och gjorde färder till trakter, där infödingarna ännu ostört levde sitt gamla stamliv. Han utgav småningom även ett lexikon: Mbunda—English—Portuguese dictionary.

Nere i Luanda mottog han emellertid en dag ett telegram som åter väckte de slumrande historiska intressena till liv. Han fick meddelande att hans gamla hemland hedrat honom genom att Göteborgs högskola utsett honom till filosofie hedersdoktor (han hade långt tidigare tagit doktorsgraden i Amerika). När han på hemvägen så kom fram till Lissabon, tog den amerikanske konsuln fram ur sitt kassaskåp en rekommenderad försändelse, som visade sig innehålla kallelse till ledamot av det gamla kända samfundet Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter etc. Nu kände Amandus det som om gamla Sverige kallade honom åter till hans forna värv. Han återgick till forskningarna och museiplanerna. Museet kom, som redan är sagt, till stånd och Amandus Johnson blev dess intendent och allt i allo. Han kvarstod som sådan ända till 1945, då han helt oförmodat utan någon förvarning avskedades från sin tjänst och därmed stod på bar backe. En svensk statspension lättade något åldringens ekonomiska bekymmer. Trots bitterheten över behandlingen fortsatte han oförtrutet att fullfölja och utvidga sitt livsverk.

Om allt det som här i korthet relaterats berättas i biografien åskådligt och fängslande, stundom dramatiskt. En mängd belysande episoder och anekdoter kryddar framställningen. Han omtalar t ex hur han under sitt första forskarbesök i Uppsala avsnoppades av en högdragen

bibliotekarie, när han ville visa denne ett viktigt arkivfynd som han gjort i en oordnad bunt på Carolina och att denne sedan inför sin chef urskuldade sig med att "han såg så grön ut att han väl inte kunde vara så väl orienterad", eller när han vid en lunch på Sofiero prisade de delikata köttbullarna och av drottningen genast fick ett egenhändigt recept på dem. Många äventyr upplevde han under sina vidsträckta färder och var många gånger nära att sätta livet till.

Historiker, språkman, etnograf, museiman och därtill en praktisk begåvning utöver vanliga mått och en organisatorisk talang av betydelse — det är en mera ovanlig kombination hos en och samma person. Han hade också en nästan omätlig bekantskapskrets, och hans minne var fabulöst. Känd var han varhelst han kom.

Det berättas om Sven Johan Enander, den originelle Härjedalsprästen som blev en världsberömd Salixspecialist, att han endast behärskade två språk, kalmaritiska och latin, men att han redde sig gott ändå överallt i vida världen. När han uttalade sitt "Enander sum", blev han trots den rustika klädseln med vadmalsrock och smorlädersstövlar insläppt i de finaste salonger. Amandus Johnson hade också en överallt giltig inträdesbiljett i sitt blotta namn. Men han var sannerligen inte någon vir rusticus. Han behärskade (förutom "smauländskan") ett tiotal språk, och det låg något aristokratiskt både över hans utseende och i hans framträdande. På de yngre porträtt som återges i boken ser han ut som en gardesofficer och på ålderns dar liknar han mest en gammal erfaren diplomat.

När man fullbordat läsningen av denna fascinerande skildring, tycker man liksom att det är något som inte går ihop. Hur kunde den enkle bondpojken från det fattiga Småland växa ut till en sådan kulturpersonlighet av internationella dimensioner? Lösningen på gåtan tror man sig finna på bokens sista blad. Där berättas att Amandus under ett sommarbesök hos sin moder fick veta hemligheten med sin härkomst. "Det var den inte ovanliga historien om mannen av börd och kvinnan av folket, den adlige unge mannen som haft ett förhållande med en bondflicka". För Amandus var det dock aldrig något problem. Han växte upp i en harmonisk familj och delade dess sorger och fröjder. Men sedan han blivit historiker, fortsätter författaren, "och börjat forska i de svenska hävderna, har han kanske en eller annan

gång stannat vid ett släktnamn med anor — det namn som bars av hans naturlige fader, som han aldrig träffat och som för övrigt gick bort i unga år."

Då Amandus byggde sitt ovan omtalade museum på mark som under stormaktstiden ägts av svenska kronan, gav han arkitekten anvisning om att denne skulle ta ett gammalt svenskt herresäte som modell. Med tanke på byggnadens ändamål var detta sinnrikt uttänkt. Men, slutar författaren med rätta, "det symboliserade också Amandus egen livssituation — han var själv bärare av en historisk tradition och han blev om ock i främmande land en byggherre av samma format som herremännen under stormaktstiden. Han var ju själv en senfödd ättling till dem."

Hilding Pleijel

KNUT WEIBUST: *Deep sea sailors. A study in maritime ethnology.* Nordiska museets handlingar 71. Stockholm 1969. 509 s., ill. + 2 pl. Pris kr. 60: —.

Docenten Knut Weibusts gradualavhandling *Deep sea sailors* är ett etnologiskt studium av segelfartyg tillhörande handelsflottan, dess redare, kapten och besättning. Fartyget och dess besättning har studerats som ett samhälle med en bestämd struktur, närmast en typ av kommandostruktur. Miljön ombord och de många situationer som sjömännen måste bemästra är ett lockande studium för en etnolog, därför att här erbjuds så många möjligheter att belysa frågor om anpassning, funktion och olika riter till sjöss. Avhandlingens syfte är att ge en etnologisk analys av sjömannen som yrkesman, och författaren följer honom från botten i hierarkien. Den tid studiet omfattar är 1800-talet (ett av de omtalade fartygen var byggt 1793) och framåt inpå 1900-talet.

Segelsjöfartens tid är förbi, och därför har författaren inte kunnat använda den metod som nutida etnologer gärna använder, när det gäller att upptäcka problem och ställa hypoteser, nämligen "deltagande observation". Författaren har bragt samman en ytterligt omsorgsfull dokumentering, som exemplifierar och beskriver generellt viktiga förhållanden. För varje påstående författaren gör finns ett återgivet belägg och möjlighet till kontroll. Författarens dokumentation lämnar inte nå-

got övrigt att önska ifråga om fullständighet. Han lämnar en klar belysning av sjömännens arbete i lag, deras samhandlingar och kulturella föreställningar, de sociala relationerna ombord och sjömännens egna värderingar.

Metodiskt är avhandlingen av stort värde. Jag vill särskilt fästa uppmärksamheten på, att när det gäller frågeställningar, sådana som jag ovan sagt att författaren exemplifierat, så kan kvantitativa mått mera sällan användas. Jag hänvisar till s. 403 ff, som är av betydelse i detta sammanhang. Författaren säger följande, s. 404, rad 11, i min översättning: "i olikhet mot socialantropologerna som arbetar på *nuet*, kan vi inte samla det nödvändiga kompletterande materialet genom observationer i fältet. Vi kan stå inför valet att ställa eller inte ställa en fråga." Det är naturligtvis riktigt, men man saknar kanske en komplettering, att socialantropologerna kan forska och lägga sina synpunkter på institutioner som hör till deras arbetsfält inom vilken tidsålder som helst. Jag vet emellertid mycket väl att nutidens socialantropologer av västeuropeisk skola helst vill arbeta i nutiden, som författaren säger.

Nordisk etnologi eller folklivsforskning har i denna avhandling fått en rad frågor ingående besvarade på ett vetenskapligt tillförlitligt sätt och dessutom många situationer klart belysta, som hör till små grupper eller små samhällen. Det är inte en överdriven blygsamhet eller ett otillbörligt försök att förringa sitt arbete eller "gå med häven", när författaren påstår, att han diskuterar på en elementär nivå, hur allmän teori och empiri förhåller sig till varandra. Det är helt enkelt nödvändigt. Författaren må ha en särskild eloge för att han aldrig ett ögonblick bringar sitt material på en högre generaliseringsnivå än att läsaren med lätthet kan följa honom. Weibusts avhandling är metodiskt förebildlig för studiet av många av våra små historiska samhällen och grupper.

Etnologien tillhör beteendevetenskaperna. Det regelmässiga beteende författaren studerar är i första hand resultatet av ett val under tvång. Författaren stöder sig främst på den bergensiske socialantropologen Fredrik Barth. I referensramen ingår att demonstrera de värden som sjömännen i alla grader och i olika befattningar söker öka så mycket som möjligt; och i beslutsprocessen ingår de villkor, de hinder, som begränsar deras möjligheter att välja.

Avhandlingen är delad i tre avsnitt, enligt min mening också med förebildlig klarhet. Vi lär i första avsnittet känna segelsjöfartens lastfartyg, vidare de olika fysiska miljöerna och slutligen all den verksamhet som följer härav: sjömännens arbete och arbetets fördelning under vakterna, hur och var alla lever ombord, sjömannens vila, förströelser och fester, riter ombord och i hamnarna.

Andra avsnittet är väl utmejslat i alla detaljer. Det behandlar sjömännens sociala roller och relationer alltifrån redaren, kaptenen och ned till yngste skeppspojken och lärlingarna. I rollanalysen finner vi framförallt tre viktiga synpunkter: 1) Vad förväntas av var man ombord och i land; 2) hur spelar var och en sin roll eller rättare sagt hur sköter var och en sitt, och 3) vilka attribut särskiljer respektive överordnad och underordnad sjöman i hans olika roller. Den som läser uppmärksam får i görligaste mån verkligheten ständigt konfronterad med de ideala normerna. Andra avsnittet slutar med en undersökning av de underordnades reaktioner: passivitet, utmanande former av protestaktioner, minskad intensitet i arbetet, sabotage, strejker, myteri osv. som svar på, enligt deras mening, otillbörliga aktioner eller brist på aktioner från befällets sida.

Det tredje och sista avsnittet tar upp en mycket viktig fråga och behandlar den ingående. Weibust frågar: "Är mänskligt beteende alltid ändamålsenligt, funktionsstyrt, infattat eller instängt i en ram av begränsande faktorer, ekologiska, ekonomiska, politiska osv? Finns det inte också ett beteende, som är resultatet av ett irrationellt tryck av emotionella krafter utan att alltid vara målinriktat?"

I samband med att han ger svar på denna fråga, diskuterar han sjömännens värderingar, besvikelser och reaktioner eller för att nämna de inarbetade engelska termerna *values*, *frustrations*, *reactions*. Vi får en förteckning på när sjömannens elementära behov tillfredsställes och vad som händer, om de inte tillfredsställes.

Beträffande avhandlingens resultat anser jag, att författaren har flyttat folklivsforskningens positioner ett långt stycke utanför dess gamla hävdvunna gränser. Inte på så sätt att avhandlingen går utöver de temata, i vilka, så att säga, dagligen undervisas och forskas, men i så måtto att avhandlingen innebär ett *bestående resultat*, som går att lita på och av sådan kvalitet att efterföl-

jare och lärjungar kan ha den som stöd, och, som jag redan sagt, som förebild.

Den säkerhet med vilken författaren uppnått de erhållna resultaten, den stränga kritiska metoden, det oerhörda arbete som nedlagts på att bringa samman det disparata och svåråtkomliga källmaterialet och den osedvanligt rika beläsenheten och den lärda interpretationen motiverar ett högt vitsord.

När avhandlingen ventilerades vid Stockholms universitet den 2 juni 1969 var recensenten fakultetsopponent. Som fakultetsopponent höll jag mig huvudsakligen på det teoretiska planet och diskuterade därför ej så mycket framställningen av sjömännens dagliga liv, praxis och riter. Däremot gjorde jag under disputationen några efterlysningar som må antecknas: Man saknar i källförteckningen de meddelare eller informanter, som givit författaren muntliga meddelanden. Några namn på dem återfinnes i noterna, t. ex. s. 464 f. Det hade enligt min mening varit värdefullt att få veta litet mera om dem, och i vilken institution intervjuresultaten placerats. Litteraturförteckningen är helt nöjaktig och visar en mångsidig beläsenhet, men kunde blivit mera nyttig för läsaren, om den grupperats ändamålsenligare. Jag hade väntat en gruppering och en överblick över sådan litteratur som 1) klart anger de officiella normer, som gäller till sjöss för alla sjömän från kapten och nedåt, dvs. källor av typen läroböcker, vägledning o. dyl.; 2) litteratur, som redovisar, hur vederbörande haft det, dvs. memoarer, berättelser osv.; 3) litteratur av vetenskaplig art, som författaren använt för att balansera officiella normer och krav mot verkligheten och föra upp undersökningen på ett generaliserande, mera abstrakt plan, jag menar metodiska, etnologiska och socialantropologiska arbeten, viktiga inte minst för författarens terminologi. Av titeln på en författares arbete är inte alltid omedelbart klart, till vilken av ovanstående kategorier hans arbete hänför sig. Man kan därför t. ex. då man läser det fina avsnittet om begravning ombord, s. 164 ff, i onödan fråga sig, vad står i handböckerna eller vad har skolorna lärt ut att kaptenen måste göra. Jag skulle vidare gärna vilja ha haft ett kapitel som enbart diskuterade källorna och deras pålitlighet. Flerstädes i avhandlingen får vi veta, vad vi har att vänta av en kapten i olika situationer: 1) en del av det som ingår i hans roll har väl karaktär av handbok och skolundervisning, 2) en

del är kaptensmemoarer som skildrar hur han verkligen betett sig i olika situationer 3) och en del slutligen är omdömen från underlydande. Av dessa tre olika slags källor, menar jag, att det bestående intrycket när man läst avhandlingen blir, att kaptenen framstår såsom ett slags idealfigur oberoende av utbildningsvägar. Dessa är f. ö. mycket klart skildrade: Antingen har kaptenen gått den långa vägen "genom klyset", som det heter eller har han nått sin ställning mer direkt genom skolor och befälsutbildning, eller som sjömännen säger, "genom skylight". Jag tänker på skildringen s. 343 ff. Det må villigt erkännas att författaren har bemödat sig om att få fram en rättvisande bild. Ledningen, dvs. kaptenen och det övriga befälet å ena sidan och manskapet å andra sidan, har skildrats så, att man fattar båda parter förväntningar och farhågor (s. 364 ff). Idealbilderna kommer kanske allra bäst fram i avsnittet om Status (s. 265). Skall skildringen av *Jack of all trades* fattas som ett normalt krav på segelfartygens sjömän eller är det en idealgestalt, som Melville skildrat? Riktigt klart är det inte i författarens framställning.

En fråga borde enligt min mening kanske diskuterats lite mera ingående och det är traditionsområdets geografiska räckvidd, global kontra lokal tradition och hithörande spörsmål. Det är för mig inte riktigt klart, om författaren menar, att den maritima traditionen är en och densamma, oavsett nationell tillhörighet i de sammanhang när han citerar källor från Norge på samma gång som från Italien o. a. Jag tänker på det sjunde kapitlet och det avsnitt som har överskriften *Preparation for life at sea*. Det är en fråga, som har stor räckvidd även bakåt i tiden. Medeltida östnordisk sjörätt, sådan vi finner den dokumenterad i Visby sjölög och sedermera i Peder Månssons Sjökonsulatet, en bearbetning av Consolato del mare, kompilerad i Barcelona på 1300-talet, visar, menar jag, att vi sedan gammalt har internationella traditioner, som jag anser att författaren borde ha tagit ställning till. Jag saknar en överblick över detta komplex.

Jag har inte bara funnit likheter utan även olikheter i traditionen utan att hava systematiskt förtecknat skillnaderna i seder och bruk, som författaren anför från England och Italien, södra Norge och Åland. Efter läsningen av avhandlingen känner man behov av en sammanfattning av skiljaktigheterna. Man kan taga som exempel de

geografiska skillnaderna i timmermannens jobb och den nationella uppskattningen av timmermannen (s. 311). Timmermännen hade ett yrke, som inte överlevt industrialiseringen i likhet med många svenska hantverk, så att man får kanske tänka sig en specialstudie så småningom. Men detta är ett sidospår. Vad jag är ute efter i detta sammanhang är de regionala skillnaderna i maritima seder och bruk. Författaren (s. 132) citerar H. T. Möller, Morfar forteller: "Yrkesstoltheten hos djuphavsseglarna förbjöd dem att låna sånger och melodier från östersjö- och nordsjöseglare." Här, menar jag, hade en kommentar varit på sin plats. Finns det en regional etnologi inom den maritima etnologin eller går skiljelinjen mellan seder och bruk på annat sätt, så att t. ex. djuphavsseglare har andra traditioner än östersjö- och nordsjöseglare osv.

Man kan förvisso ha olika uppfattning om vad som är väsentligt och mindre relevant i en skildring av ett segelfartyg som samhälle. Författaren har ett långt citat, s. 220 f på två fulla sidor, som omtalar, hur en ung sjöman lär sig gå till väders, hur han instrueras och hur jobbet demonstreras. Citatet är uppenbarligen fullt korrekt. Vad jag är tveksam inför är att skildringen är så späckad med termer från segel och tackling, att man undrar, om inte förf. nått sitt syfte bättre genom att påpeka de moment, som läsaren *måste* observera och så citera mindre avsnitt. Alla som läser författarens avhandling och kommer att läsa den som "kursbok" är ju inte finsmakare på djuphavssegling eller har tillbringat sin ungdom med att läsa Frederick Marryat och andra förf. av sjöromaner på originalspråket. Jag menar inte att dessa för mig lite svårlästa citat innebär något fel, men jag menar, att författaren ställer stora krav på sin läsekrets, även om jag medger, att de ypperliga illustrationerna på s. 11 ff underlättar läsarens arbete.

Svårigheten att välja exempel som exakt illustrerar vad man vill säga, är avsevärd i ett arbete som detta. Man måste prisa författaren för hans säkra omdöme. Någon enstaka gång såsom t. ex. när han talar om the Spokesman, som förde talan för besättningen kan man undra om inte hans exempel är för speciellt. Kanske man kunde nöjt sig med generaliseringen. I ett annat fall skulle man önska motsatsen. På s. 429 t. ex. läser vi en intressant utläggning av skillnaden mellan "vi och

dom", sett ur sjömannens synpunkt: "The we-they difference". Här är författaren enligt min mening för abstrakt.

På en och annan punkt kan jag vara oense med författaren om tolkningen av en sed. Jag undrar t. ex. om inte "occupation", s. 430, är ett slags pennalism, som hör in under den s. k. "hönsningen" dvs. making a spread eagle? Likaså är jag oviss, om tolkningen av öknamnet på "the ships' constable" är riktig. I likhet med stewart har konstapeln bl. a. till uppgift att inhandla proviant och livsmedel och se till att skeppets förråd var fyllda, när man lyfte ankar. Författaren säger, att konstapelns öknamn "knallen" kan härledas av namnet på skeppsskorporna som ålåg honom att inköpa. Öknamnet har nog inte med skorpar att göra, snarare med handeln, dvs. med uppgiften att gå och knalla.

Författarens sätt att skriva och hans stil är eljest anmärkningsvärt koncis. Man finner vanligen inte ett överflödigt ord. Någon gång kan väl citaten vara litet onödigt utdragna, t. ex. s. 153. Vi behöver knappast ha en hel sida sönderstyckade citat för att övertygas om att sjömannen i hamn inte bara gick på bordeller utan också på mjölkbarer och andra oskyldiga ställen. Det ena goda utesluter ju inte det andra.

Som bilaga till boken finns en värdefull karta "Some sailing routes and the system of ocean winds". Ibland hade nog en geografisk upplysning om var fartyget befann sig givit en något större skärpa åt ett citat som återgivits.

Till slut en önskan. Jag skulle vilja att författaren på grundval av sin avhandling ville göra en lättillgänglig pocketbook av innehållet försedd med en Summary, som gör skäl för namnet. Författarens "avslutning" gör enligt min mening inte avhandlingen full rättvisa. Den är lite vag i konturerna, mera frågande än summerande av resultatet. Jag menar visst inte att jag väntat att förf. skulle lagt fram definitiva slutsatser om besättningens sociala liv på ett segelfartyg. Det vore en orimlighet, men jag undrar om inte författaren använt sin "summary" mera för att ytterligare ventilera vissa allvarliga frågor än för att sammanfatta resultatet av sin grundsyn. Den kommer förvisso fram ändå i texten om bara läsaren har tålamod.

John Granlund

KORTA BOKNOTISER

Från bergslag och bondebygd. Örebro läns hembygdsförbunds årsbok 23, 1969. Red.: GUNNEL SYLWAN LARSSON. 174 s., ill. *Värmland förr och nu.* Meddelanden från Värmlands fornminnes- och museiförening 67, 1969. Red.: GÖSTA VON SCHOULTZ. 226 s., ill.

Det är "inne" för närvarande med "temaböcker" och moderiktningen har spritt sig även till de museala årspublikationerna. Man kan hysa delade meningar om denna tendens — bidragens kvalitet blir inte sällan påfallande ojämn. Men en stor fördel medför de, nämligen att de tvingar fram en uppsökande verksamhet från utgivarens sida. På det sättet blir åtskillig nyttig kunskap publicerad, som eljest hade förblivit förbehållen en trängre krets.

Av de båda årsböcker som ligger framför mig är den första ägnad byggnadskulturen i Örebro län. Sven Stolpe inleder med en frisk och okonventionell skildring av Valåsen, den gamla bruksherrgård i Karlskoga, där han under några år var bosatt. Bilderna som illustrerar uppsatsen är av hög klass och omsorgsfullt penetrerade. En annan sådan bruksherrgård, nämligen det Strokirkiska Ölsboda i Nysund ägnar utg. själv en ingående, kärleksfull framställning. Genom lyckliga omständigheter, bl a i form av bevarade arkivalier, kan denna gå utöver det rent monografiska och ger på många punkter värdefull kulturhistorisk upplysning även om livsföringen i allmänhet på denna patriarkaliskt styrda herrgård. Ett särskilt intresse tilldrar sig de vackra tromp Poeilmålningarna i den ena flygelbyggnaden. De hör till en genre som ännu inte fått sin sammanfattande skildring, trots att åtskilligt material finnes bevarat även i vårt land. Förste antikvarien Carl-Filip Mannerstråle skildrar det sedan länge nedbrutna Ervalla hus och fil. kand. Pär Hansson utreder i samband därmed skarpsinnigt ägandeförhållandena under släkten Ros tid. Under rubriken De mänskliga dygderna i Glanshammar och Mosjö konfronterar landsantikvarien Ivar Schnell de märkliga muralmålningarna i nämnda kyrkor med den ikonografiska forskningens senaste resultat (Nils-Arvid Bringéus i Rig 1969). Rektor Carl Olof Bergström analyserar med hjälp av skis-

serna Erik Dahlbergs Örebro-blad i Svecia antiqua. Författaren Helmer Linderholm ger med exempel från sin hembygd Ljusnarsberg en översikt över Vår finnmarks byggnadskultur. Slutligen har den Göthlinska gården i Nora, bevarad i stiftelseform som kulturminnesmärke, funnit en förstående skildrare i antikvarien Gunilla Hammarsjö. Vid sidan av bokens tema faller endast en värdefull översikt över Örebro län i litteraturen 1968 och ett meddelande om belöningsilver i museets samlingar. Det är utan tvekan märkligt att se att den välkända seden med sk kaplak eller sjökaptenssilver varit levande även i en liten hamnstad mitt inne i landet. — Sådant är i korthet det rika innehållet i denna bok. Den bjuder vid sidan av de framlagda forskningsresultaten på en mycket underhållande läsning.

Av en något annan karaktär men även den av stort värde är den värmländska publikationen, som handlar om beståndet av kartor från landskapet och dessas tillkomst och karaktär. Det har sammantaget blivit en mycket instruktiv och givande framställning, som är väl ägnad att tjäna som ledning vid utnyttjandet av detta viktiga forskningsmaterial också i andra delar av landet. Geografen rektor Yngve Nilsson ger först en mera allmän orientering om landskapets gamla kartor, varefter förste arkivarien Alf Åberg skriver om svensk militär rekognoscering där. Genom att det är fråga om en gränsprovins har det material som på detta sätt framkom, särskilt rörande kommunikationerna, rätt stor omfattning och ett betydande källvärde. Utomordentligt är det material som folkskollärare Gösta Johannesson framlägger ur lantmätaren Olle Petter Hedelunds (1813—97) dagböcker. De ger en ovanligt levande bild av denna yrkeskårs arbetsförhållanden. De värmländska sockenkartorna från 1800-talets mitt belyses i korthet av utg., vilken såsom ett prov med kommentar återger beskrivningen till en sådan karta, upprättad 1848. Mycket lärorika är de bidrag som lämnats av fackmän på de aktuella områdena. Sålunda skriver överlantmätare Wolfgang Herting om Kartan i lantmäteriet, lantbruksdirektören Inge Werner om Ett hemmans utveckling och rationalisering och stadsingenjören Gunnar Jakobson om Några värmländska stadskartor. Till slut följer en kavalkad av kartbilder med kommentarer

av, förutom Gösta von Schoultz, lantmätarna Nils Möller och Alfred Örbäck. Ett smärre bidrag av fil. dr Sixten Rönnow (†) om C. J. L. Almqvist som kartritare i Värmland och av jägmästare Bengt Lundén om Skogsbrukets kartor har inte hunnit komma med i innehållsförteckningen. — 1969 års årgång av Värmland förr och nu visar, hur fruktbart det kan bli att på länsplanet samla krafterna till en bestämmd och konkret uppgift. I detta fall har det skett i anslutning till en utställning om kartor och kartteknik som anordnades i Värmlands museum våren 1968 av Värmlands lantmäteriförening vid dess 100-årsjubileum. Man skulle önska se flera liknande ambitiösa företag också på andra håll i landet.

G. B.

Bibliografi över H. P. Hansens trykte arbeten. Herning 1970. (med 22 fotografier av H. P. H.)

Dr. Phil. H. P. Hansen (1879—1961), föreståndare för museet i Herning, blev redan i livstiden nästan legendarisk på grund av sin utomordentliga förtrogenhet med det forskningsområde han gjort till sitt, folklivet i de östjylländska bygderna. Han publicerade härom ett flertal betydelsefulla arbeten men dessutom en nästan oräknelig mängd artiklar i den lokala tidningspressen, även de med stort källvärde. Hans litterära produktion t. o. m. 1949 finns förtecknad i den festskrift som detta år utgavs till hans 70-årsdag. Den har nu, kompletterad med vad som tillkom fram till hans bortgång utgivits i en liten häändig bibliografi av den institution han tjänade med sådan framgång. När man ögnar igenom titlarna på dessa smärre skrifter, som här är ordnade efter ämnen, kan man endast beklaga att så mycken kunskap av naturliga skäl måste förbli fördold för forskningen utanför Danmarks gränser. Xeroxkopieringen torde dock ge möjlighet att i särskilda fall skaffa sig tillgång till materialet.

H. P. Hansen hade en enastående förmåga att komma sina sagesmän nära och de fotografier som reproduceras i denna bok är ett vackert minnesmärke över en del av de framstående traditionsbärare han lärde känna och uppskatta. Man erinrar sig i detta sammanhang osökt Axel Steensbergs sannfärdiga ord: "H. P. Hansen var nøjsomhedens talsman. I velfærdssamfundets og den materielle overfløds tidsalder viste han gennem artikler og bøger, i foredrag og film, at et rigt og på sin vis lykkeligt menneskeliv kan leves i fattigdom og modgang af sides fra kulturens arnesteder — så at sige på naturens vand og brød" (Kulturminde 4, 1961).

G. B.

YNGVE ZOTTERMAN: *Touch, tickle and pain.* An autobiography, Oxford 1969. 269 s., ill. del 1.

Trots den kritiska prövning som måste ägnas alla uppgifter som hämtas ur dem, spelar memoarer och självbiografiska framställningar en mycket framträdande roll som källor för etnologisk forskning. Detta gäller även när de återspeglar miljöer som står oss nära i tiden.

Hur värdefull en sådan framställning blir beror emellertid i hög grad på i vilken mån vederbörande författare är intresserad av den konkreta verkligheten och av alla detaljer den inrymmer. Samuel Johnsons ord, såsom Boswell återger dem, är alltså jämt lika giltiga: "I mentioned that I was afraid I put into my journal too many little incidents. Johnson: 'There is nothing, sir, too little for so little a creature as man. It is by studying little things that we attain the great art of having as little misery and as much happiness as possible'".

Detta gäller i hög grad de memoarer som den framstående fysiologiske forskaren Yngve Zotterman (född 1898) nu börjat utge. Den ovanligt växlingsrika och färgstarka levnadsbana som han i ungdomens dagar genomlöpte gör dessutom den nu utgivna första delen till en fängslande läsning. Mormodern kom från en bondgård i Löberöd och gifte sig med en snickaremästare i Lund, en politisk flyktling från Schleswig. Modern gifte sig med en dövstumlärare, som var son till en skomakare i Uppland, av gammal soldatsläkt men med namnet taget från sjön Sottern. Bröllopet ägde rum i Locus Peccatorum vid Adelgatan, nu bevarad inom Kulturens område. Närheten till universitetet gjorde sig gällande på olika sätt, men miljön var ännu lantlig. Skildringen börjar med att berätta, hur polisen kommer inrusande på mormoderns gård den 1 maj 1879 och upphetsad ropar: "Fru Ljungqvist, fru Ljungqvist! Det är förskräckligt, Eran tupp står på Tegnér's huvud och gal, och processionen sätter just i gång från universitetet."

Men själv är Yngve Zotterman född i Vadstena, där modern, sedan fadern lämnat familjen och flyttat till Stockholm, grundade ett hem för mentalsjuka. Skildringen av miljön i den lilla staden och av de första skolåren där innehåller en mångfald uppgifter av kulturhistoriskt intresse, något som också gäller ferieutflykterna på den östgötska landsbygden. Sin senare skolgång hade förf. förlagd till Stockholm och även från dessa år har han mycket att förtälja som vittnar om vaken iakttagelseförmåga och sund aptit på livet.

Den senare hälften av boken ägnas åt förf. 's medicinska studier och de första långvariga vistelserna vid utländska universitet och forskningsanstalter. Även här finns mycket att hämta om livsföringen

och dess skiftande karaktär i tid och rum, samtidigt som förf. förstår att hålla läsaren fångad inte minst genom de med ömsint hand tecknade vänporträtten med deras väl tillvaratagna anekdotiska episoder.

G. B.

SIGRID och HÅKON CHRISTIE: *Norges kirker, Akershus 1—2*. Norske minnesmerker. Oslo 1969. 290 + 414 s., ill.

Under samlingsrubriken Norske minnesmerker (som omfattar inte bara arkitektur utan även järnskulptur, silversmide, måleri etc.) har förlaget Land og Kirke i samarbete med Norges riksantikvarie börjat publicera undersökningar av de norska kyrkorna. Tidigare har utkommit Östfolds fylke 1—2 (1959, anm. i Rig 1960) och Kongsbergs kirke (1962). Nu föreligger Akershus fylke med ett 90-tal kyrkor och kapell, författat av arkitekten Håkon Christie, som behandlar kyrkornas arkitektur, och mag. art. Sigrud Marie Christie, som redogör för deras inventarier. I band 1 behandlas sammanfattande hela den kyrkliga arkitekturen inom fylket, uppdelad på avsnitt såsom träkyrkor resp. stenkyrkor från medeltiden, kyrkor från tiden 1550—1850 etc. och på liknande sätt den fasta inredningen och inventarierna, uppdelade efter sina föremålsgrupper. Bandet avslutas med ett 70-tal planschsidor med uppmätningar (planer, skärningar, fasader i skalan 1:200) samt detaljritningar av smide och snickeriprofiler. Band 2 redogör monografiskt för de enskilda momenten, grupperade i prestegjeld (pastorat) och ordnade i en förmodligen ekklesiastisk rangordning. En medeltidskyrka med rika inventarier kan få disponera inemot ett ark med ett femtontal bilder, medan ett sentida kapell får en eller ett par sidor. Goda konstnär-, ort- och personregister ökar i hög grad verkets användbarhet.

Norsk konsthistorik är att gratulera till att detta viktiga material nu kan publiceras på ett så vederhäftigt och åskådligt sätt. Man kan bara beklaga att det måste dröja rätt länge innan Norges 20 fylker med ca 1 300 kyrkor är genomgångna, om det skall komma ett dubbelband vart tionde år. Men takten kan måhända ökas?

E. A.

BJARNE STOKLUND: *Bondegård og byggeskik før 1850*. Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger. Köpenhamn 1969, 94 s., ill.

Flera av de i denna serie ingående delarna har tidigare anmälts i Rig. Lättfattlighet, koncentration och vårdad typografi utmärker DHF:s "handbö-

ker" som dock snarare borde ha kallats "orienteringar". Främst är det olika av historieforskningens hjälpvetenskaper och hjälpmedel som behandlats: heraldik, kronologi, ikonografi, epigrafik, ortnamn, mynt etc. Beträffande ämnesvalet står tidigare i särklass Iörn Piös värdefulla historik Folkeminder og traditionsforskning. Till denna nya linje i serien sluter sig även Bjarne Stoklunds bok, som ger en koncentrerad översikt av danskt folkligt byggnadsskick, ett ämne som tidigt kom att stå i centrum inom dansk etnologisk forskning. Efter en inledande forskningshistorik följer redogörelser för byggnadskonstruktioner, gårdstyper och variationerna i boningshusens rumsindelning med särskilt sikte på den betydelse eldstadens utformning härvid har haft. Att eldstaden ger särskilt svårlösta problem framgår av att det trots föreliggande specialundersökningar ännu inte — även enligt Stoklund — är helt klarlagt om rökugn verkligen förekommit på Själland. I ett avslutande pedagogiskt högst förtjänstfullt kapitel låter förf. de varandra avlösande tolkningar som framförts inom den byggnadshistoriska forskningen exemplifiera allmän etnologisk problematik och forskningshistorik. De goda egenskaper som ovan tillagts serien utmärker också i hög grad Stoklunds bok. Till dess pedagogiska förtjänster hör även en med omsorg vald illustration. En litteraturförteckning avslutar; i dess relativa utförlighet saknas Erik Lundbergs arbeten.

S. S.

Kronobergsboken 1968. Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok. Utg. av Kronobergs läns musei- och hembygdsförbund. 173 s., ill. Pris inb. kr 15:—.

Ett drakhuvud med vitt uppspärrat gap mot giftgrön bakgrund möter som omslagsbild på Hyltén-Cavalliusföreningens årsskrift 1968. Bättre kan ej bokens innehåll symboliseras. Årsboken ägnas nämligen just den sidan av folktron, som tar sig uttryck i sägner om mytiska djur och väsen: älvor, skogsrån, tomtar, jättar, drakar och troll. Drakhuvudet, snidat av en okänd konstnär, har i gammal god vikingastil prytt Gunnar Olof Hyltén-Cavallius båt på sjön Åsnen och förvaras nu på Smålands museum i Växjö.

Vår främste Hyltén-Cavalliuskännare professor Nils-Arvid Bringéus har i Kronobergsboken utgivit några verk av den småländske etnologen, varav ett hittills otryckt. De har av utgivaren försetts med källhänvisningar och kommentarer. Bringéus presenterar först Wärend för 200 år sedan, ett föredrag som Hyltén-Cavallius höll vid en soaré i Stockholm 1851. Det var infört i Smålandsposten 1867 och innehåller en stomme till vad som senare skulle utvecklas i Wärend och wirdarne.

Redan som 18-åring hade Hyltén-Cavallius börjat med traditionsinsamlande. Bredvid intresset för folkliv, sagor och folkmål kom han även snart att ägna sig åt sägenupppteckning. Mera medvetet skedde detta på 1840-talet, då han som förste svensk hade för avsikt att utge en sägensamling i stil med den danska, som J. M. Thiele utgivit 1823. Han fick emellertid själv andra uppgifter, varför andra svenska forskare förekom honom med sägenutgåvor, bl a Herman Hofberg och Eva Wigström. De uppteckningar Hyltén-Cavallius samlat och redigerat för utgivning lämnade han i manuskript till Kungl. biblioteket år 1884. Det är detta material, som nu genom Bringéus försorg äntligen kommit i tryck. Med hjälp av primäruppteckningarna, som också förvaras på biblioteket, har Bringéus lyckats ta reda på sagesmännen till sägnerna. De flesta härstammar från Allbo, Kinnevald och Sunnerbo, de härader som Hyltén-Cavallius hade lättast att nå från hemmet i Vislanda. Sägnera är knutna till bestämda platser eller personer och är skildrade som om de vore sanna. De är omskrivna från folkmål till normalprosa, något friserade i ordvalet men ej alltför överarbetade. Kronobergsbokens sista avdelning är en nyutgåva av Hyltén-Cavallius uppteckningar från 1830—1840-talen Gåtor och spörsmål från Värend.

B. Kl.

AXEL STEENSBERG: *Fra kulturens overdrev*. Nyt nordisk forlag, Arnold Busck. Köpenhamn 1970. 145 s.

Den tveksamhet Axel Steensberg själv känt inför detta omtryck av halvtannat dussin äldre tidningsartiklar, mest "krönikker" i Politiken, är förstälilig. "Historien er altid aktuel" är visserligen rubriken på den första av dessa, men det kan ändock vara tveksamt om Aktuelle spørgsmål är rätt överskrift

på artiklar, varav flera tillkommit på 1940-talet. Det skall å andra sidan sägas, att om företeelser som där behandlas ter sig mindre aktuella på 1970-talet, så har de blivit det inte minst genom Steensbergs egen verksamhet som forskare, musei- och PR-man. "Overdrev" är svårödlad jord, fäladsmark och gränsmark. När Steensberg låter företeelsen symbolisera sitt eget arbete på det kulturhistoriska fältet, är symboliken i ett väsentligt avseende missvisande: resultatet av hans eget odlingsarbete har blivit vida mer än tillfälliga skördar och "fattige afgrøder". Stora projekt har förts i hamn såsom den systematiska undersökningen av danska bondgårdar. Andra har visserligen — för att hålla sig inom de nu återgivna artiklarnas ram — fått uppges såsom inventeringen av det folkliga möbelmåleriet i Danmark, men bl a i sin stora möbelbok har Steensberg visat att det existerat en framstående dansk folkkonst. I dagsintresset står alltjämt saneringen av gammal stadsbebyggelse liksom museernas utnyttjande i skolundervisningen. Och den kritiska artikeln från 1968 om fri tillgång till universiteten är så brännande aktuell, att den väl också ger svaret på varför Steensberg i början av detta år i förtid lämnat sin professur. Genom avsaknaden av spärrar för studenterna har ohejdad tillströmning och missriktad studiedemokrati istället blivit effektiva spärrar för vetenskapligt arbete: "Det ville være selvmord, om forskningen skulle dirigeres efter flertalsbeslutninger, hvor de mange, der i disse år strømmer til universiteterne, men ikke fuldfører deres studier, fik 50 % medbestemmelseret". Så Axel Steensbergs bok kan ha sin aktualitet — även i Sverige! Det ökade intresset också här för folklivsforskningen är i och för sig glädjande, men till det berättigade bekymmer Steensberg har för den vetenskapliga verksamheten måste man lägga oron för hur det skall gå med studenterna själva, när disproportionen mellan utexaminerade och arbetstillfällena ständigt växer.

S. S.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Blå välling — sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor* av Mats Rehnberg. 24:—
- Vad skall vi göra med de blanka gevär? 15 kapitel ur soldaternas liv* av Mats Rehnberg. 32:—, inb. 38:—
- Unnarydsborna. Lasses i Lassaberg anteckningar om folklivet i Södra Unnaryd vid 1800-talets början* av Nils-Arvid Bringéus. 34:—
- Stad i trä. Ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria* av Sten Rentzhog. 38:—
- Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar* av Brita Egardt 40:—
- Väderkvarnar och vattenmøllor* av Sven B. Ek 45:—
- Scots in Sweden* av Jonas Berg och Bo Lagercrantz 7:—
- Nordsvenska studier och essayer* av Manne Hofrén 30:—
- Bastu och torkhus i Nordeuropa* av Ilmar Talve 48:—
- Studier i svenskt repslageri* av Allan Nilson 40:—
- Svensk Jugend* av Elisabet Stavenow-Hidemark 17:50
- Spelkort* av John Bernström 7:—
- Bruks herrgårdar i Gästrikland* av Hans Beskow 45:—
- Gunnar Olof Hylltén-Cavallius som etnolog* av Nils-Arvid Bringéus 48:—
- Mögsjö dagbok. Verskrönika från Mögsjön, Kalhyttan, Filipstad och Ransäter åren 1793—94* av Anders Fahlbeck . . 35:—
- Ernst och Mimmi* av Per Wästberg 38:—
- Skogslapparna* av Ernst Manker . . 120:—
- Fångstgropar och stalotomter* av Ernst Manker 100:—
- Lapparnas heliga ställen* av Ernst Manker 100:—
- Klackarna i taket. Om halling och jössehärads polska* av Mats Rehnberg 7:—
- Smycken i svensk ägo* 24:—
- Så bodde vi. Arbetarbostaden som typ- och tidsföreteelse* av Rut Liedgren 15:—, inb. 18:50
- Från mjölk till ost. Drag ur den äldre mjölkhushållningen i Sverige* av Gustav Ränk 34:—
- Gardiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie* av Gunnel Hazelius-Berg 12:50
- Generationsväxlingen inom romantikens klassicism* av Sten Lundwall 40:—
- Livgardisten han kommer till Gud. Studier i den militära folkdiktningen* av Mats Rehnberg 7:—
- Folkets hus Gersheden* av Rut Liedgren 10:—
- Ljusen på gravarna* av Mats Rehnberg 48:—
- Gubbyllan* av Per Anders Fogelström och Arne Björnstad. . . . 20:—
- Övergången från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken* av Filip Hultblad 60:—, inb. 75:—
- Hovmålaren Carl Fredrik Torsselius tapetmålARBOK* redigerad av Sigurd Wallin 35:—
- Äldre svenska spannmålsmått* av Nils Sahlgren 38:—
- Tapeter 1500—1900 i Nordiska museet* av Sigurd Wallin 11:—
- Bakom polisens kulisser* av Gustaf Adolf Blomberg 9:—

Nya böcker från Nordiska museet

HERDAR OCH HUSDJUR

En etnologisk studie över Skandinavien och Mellaneuropas beteskultur och vallningsorganisation.
av Mátyás Szabó

Pris inkl. moms 48:—

DIE GESCHICHTE DES SCHWEDISCHEN PFLUGES

av **Ragnar Jirlow**

Förf. redogör för hur plogen infördes i Sverige och därvid långsamt ersatte ett äldre åkerbruk med årdret som viktigaste redskap.

Utförlig svensk sammanfattning.

Pris inkl. moms 42:—

I bokhandeln eller direkt från Nordiska museet.

Skrifter från Folklivsarkivet i Lund

(CWK Gleerup i distribution)

- N:r 1. JOHN PAPE, Kloka flickan från Vallåkra. Lund 1949. 176 sid. Pris kr. 9:50.
N:r 2. JOHAN PETTERSSON, Kupalbyggnader med falska valv. Engl. summary. Lund 1954. 56 sid. Pris kr. 6:—.
N:a 3. NORDEN OCH KONTINENTEN. Föredrag och diskussioner vid Trettonde nord. folklivs- och folkminnesforskarmötet i Lund 1957. Deutsches Ref. Lund 1958. 208 sid. Pris kr. 16:—.
N:r 4. KARL MATTISSON, Det sydsvenska halmtaket. Deutsches Ref. Lund 1961. 179 sid. Pris kr. 20:—.
N:r 5. AXEL HÖRLÉN, Knypling och knypplerskor i södra delen av Ingelstads härad. Deutsches Ref. Lund 1962. 136 sid. Pris kr. 16:—.
N:r 6. NILS-ARVID BRINGÉUS, Brännodling. En historisk-etnologisk undersökning. Engl. summary. Lund 1963. 183 sid. Pris kr. 20:—.
N:r 7. VIKTOR ÅKERMAN, Minnen och anteckningar från Gärdslövs och Önnarps pastorat. Deutsches Ref. Lund 1964. 153 sid. Pris kr. 12:50.
N:r 8. SELMA FRODE KRISTENSEN, Vid brunnen. En kulturbild från sekelskiftet. Deutsches Ref. Lund 1966. 127 sid. Pris kr. 17:50.
N:r 9. ARTUR LARSSON, Hur annorlunda då. Minnen från ett samhälle på Söderslätt. Deutsches Ref. Lund 1967. 103 sid. Pris kr. 17:50.
N:r 10. GABRIELLE JEANSSON och INGA KINDBLOM, Kring livets högtider i Örkeljunga församling. Engl. summary. Lund 1968. 95 sid. Pris kr. 15:—.